

„Droschak“

ORGANE
de la Fédération
Russe, Arménienne.

ԴՐՕՇԱԿ

Adresse:

REDACTION DU JOURNAL

„Droschak“

GENEVE (Suisse)

„ՆՈՑ ՅԵՂԱՓՈՒՆԿԱՆ ԳԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Խ Ի Կ Օ Լ - Գ Ո Ւ Մ Ա Ն

Մի դադար ևս — (գեղի հայրենան սրբառաձարը) Մի շիրիմ ևս — (տղտղ գրգռական ըրմարուխ արցունքներով ցողած, հարիւր հազարների գուրգուրանքով շրջապատած) Կիկոյ, Գուժան... Հին օրերի նիրական անուններն է, այն անդրանիկ պիտադից, որ գնացել էր բռնու-

գրիւմ էր վերստին հրացանը, շահում էր կորացած իրանը, որտեղի սուր ու թափանցող աչքերով հայրւմ էր հորիզոնը և նեւում էր յարանքի մեջ պաշտասիրեան վնասանութեամբ ու սրիւթեամբ:

Վ ի ա կ ա ն ու թ իւ շ ը, անասան կամքը, որ շուժեքի պաղ ու անյողողիչ կատարումը, կուսակցական պողպատեայ դիպիպլինը — անհրաժեշտ գծեր են ամեն մի կուռում, ևս առուել հայոց դատան յեղափոխական պայքարի մէջ: Այդ գծերի անձնատուրն էր զարարացի հերոսը և նրանց համար պատրաստ էր նա ամեն վախ-

Գուժան

Յ Ա Ն Ա Մ Օ Ր Ի Ա Ր Շ Ա Ի Ա Մ Մ Ա Ի Յ

կալութեան և սարկութեան շարունակների մէջ ճանապարհ հարթելու գաղտ ընթաց սերունդների համար: Երկար է իր անցած ճանապարհն ևս — անհունօրէն, դատարներ երկար: Թաւրիզ, Դերիկ, Բողազ-Ջեասան, Խանասոր, Բարու, նորէն Վասպուրական, Երևան, նորէն Թաւրիզ — այդ ճանապարհի հանգրուաններն են, այդ հոյակապ կեանքի սրտառուչ դրամադերը: Հերոսը կանգ էր առնում ամեն մի ծանր ու աննշույթ շիգից յետոյ, ներսում էր «որինական», կուլտուրական աշխատանքի, յորնում էր, ապագանում և առաջին առիթով իսկ

կեան իր կեանքը զհարեւելու: Բարոյական ամենաբարձր սկզբունքներն իւրացրած և կուսակցութեան անաղարտ գրողակի նախանձախնդիր՝ նա մարմնացած վեհանձնութիւն էր գեղի թոյլն ու անպաշտպանը, — անգամ թշնամի բանակի մէջ — բայց և անհաշտ ու անընկճելի էր, երբ պետք էր պատժել յանցաւորին, լինէր դա մի թշնամի կամ ջեղակից, մի գուռաձան, մի մասնիչ, կամ թէկուզ կուսակցական գիտելիքի դէմ մեղանշող մի անհաստ Խանասորի սրշուանքի միջոցին նրա ձայնն էր, որ հնչում էր կարուկ ու զորուար:

— «Յգէ՛րք շան, կանանց ու երեխաներին մի՛ ձեռք տաք, բայց աղամարգկանց անխայ մորթոսեցէ՛ք»:

*

Հայ-թաթարական կռիւներէ մէկ ենք: Քրդերէ սարսափ—Գուճուճը այժմ թուրքերի սարսափն էր... ԴՊշ-նակցութեան՝ ընգհանուր հրամանատարի պաշտօնում, Երևանեան նահանգի մէջ քաղաքում և շրջակայքում հայերը յաղթող են: Անորդ հակառակորդը Համար-ձախելով փորձել իր ուժը բացարձակ կու՛ի մէջ, սխու՛մ է գաղանի սերրորների մի անվերջ շարան: Ամեն օր այդ կամ այն այրու կամ փողոցի մէջ անհասանում է այս կամ այն հայրը Ենչպէ՛ն հակազդել: Դիկօյի համար վարանում չկայ: Գէտք է ամեն գնով վերջ տալ այդ ճարտիող անհասական սպանութիւններին: Եւ նա հրամայում է. իւրաքանչիւր անհասացած հայի փոխարեն՝ անհասացնել 3 — 4 թաթար: Ազգակի հրամանները աւելի ճշտու ու երկիւղանութեամբ չէին կատարոււմ, քան Դիկօյինը: Դաշնակցութեան սերրորիսաները սխու՛րցին մեծօրով ի կատար անել իրենց ազգական առաջնորդի հրամանը, ղա՛ն ընդ ախնը՞՞ — անխրտ, բայց փրկարար—գործեց ա՛հաւոր հետևողականութեամբ և կարճ ժամանակում, Դիկօյի այդ գաժան stratagème-ի շնորհիւ, թշնամին խնայահեց, սպանութիւնների համաճարակը վերացու, հայ ժողովուրդը շունչ առաւ:

*

Անողորմ դէպի վասերը — նաև սեփական շարքերի մէջ: Ղայն թաթարական ընգհարուճների շրջանում ենք: Մի օր—տիրային թէ այլ ենգրի առիթով—զինուորներից մինը հետանգրում է ու սպանում իր ընկերոջ: Երկուսն էլ Դաշնակցութեան զինուորներ... Հրամանատարը չի կարող հանդուրժել մի այդպիսի սրբոր, որ գուաճանութեան համահաւասար էր: Ղա հրամայում է հրացանի բռնել յանցաւորին: Աջ մի ազգանք չի օգնում այլ ևս: Դաշնակցական կարգապահութիւնն ու բարոյափանութիւնը ունակհարել են ամենաիրաւ կերպով Յանցագործը պէտք է բաւէ: Եւ մի օր նա կուպոււմ է Եառի բնին ու գնդակահարում՝ սարող բանակի ներկայութեամբ... յօրինակ այլոց:

*

Կազմակերպութեան պրեստիճը—ամեն բանից վեր: Դիկօյը Քիֆիխ Ե 1906-ն է. թաթարական խրատուները գազարել են արգեն: Անգորարացու՛ն էլ, էլ չկան խոյական ձիարշուները, ոչ էլ ղստորերկրայն՝ գուազարական ժեսները: Քաջի իրանը վերստին կորացել է, քաղաքները գանգաղել, բայց սիրուն աչքերը շարունակում են կայանակեր ղնանելիգեննա՞՞ աշխատաւոր է այժմ, մասնակցում է վարիչ մարմինների գործունեութեան, առլիս է միշտ իր իմաստալի խորհուրդները, խօսում է սակաւ, միշտ անգին, միշտ խելացի, խօսում է օրանելի սրամաքանութեամբ, հաղորդում է

փայլ ու շքութիւն ընկերական հաւաքութեանը: Եւ մի օր, պատահմամբ, ընկերներից մինը գալիս է ու յայտնում, որ այս ինչ մարմինը ժահաւ սպանակիրով խոշոր գուճար է պահանջում մի անհատից, որ Դաշնակցութեան՝ օժանդակող է և նրա պաշտպանութեան ենթակայ: Ապառնացողը ի խմբի էր, որ հրապարակ էր երկել այդ պատմական օրերին ղգապարծեղու՞: Դաշնակցութեան սանգած արամագրութիւնները: Գաուի խեղիք էր Դաշնակցութեան համար և միւս կողմից էլ՝ հարկ էր, վերջապէս, սահման գնել այդ սխտեմտակի ղգապարծումներին՞, որնք գնում էին սուուցանելու մի անպուա ու գերազանցապէս պարզիս գոյութիւն: Դիկօյ անմիջապէս սար է, ղստի ինձ այնտեղ, ուր նշանակած է ժամագրութիւն սպանանցող գրամաշրթները հեռա՞: Եւ քիչ յետոյ Դուճանի սպանակիրն է հնչում: Ա...-ի գրասենեակի մէջ, ուր յիշատակած ղմարմինը՞ ղրկել էր իր պատգամաւորը՝ գրամը գանձելու համար:

Դճացէ՛ք սասցէք ձեզ ղրկողներին, որ հանգիստ թողնեն այս մարդուն, հակառակ դէպքում՝ ձեր անբող կենտրոնական կոմիտէն կհանցով պատասխանատու է իմ աչէ: Ասացէ՛ք, որ սպանանցողը Դիկօն է՞:

Դճար թէ կուսակցական նախանձանխնդրութիւնը—անձնազուճութեան բնազդը յանուն մի մեծ կազմակերպութեան պատի: Ա հմալքի—գճար թէ նա երբևիցէ աւելի ուժեղ արտայայտած լինի մի գազափարական անհատի մեջ: Ապառնացողը այնքան էր վճռական, խօսելու անը անպէ՛տ կտրուկ ու համազօր... Դիկօյի սովորական տանն էր այդ: Լողը ղգում էր, որ այդ մարդը պատրաստ է իրօք իր անձը գնել բարեւեղի վրայ յանուն այս կամ այն սկզբունքի: Նա սպանանցող և իրագործող էր: այդ լու գիտելին հակառակորդներն ու բարեկամները, և ի՛նչ սակը կուզէ, սպանանցող ղմարմինը՞՞ համակերպեց:

*

Ենչքան վեհութիւն կայ այն պատմական—թէկուղ և ախուր — վայրկեանի մէջ, երբ (1905-ի փետրուարին) Բաքւի փողոցներում, թաթարական գաղանաքան խոժանի դէմ նա մեն-մենակ սլացաւ հրացանը ձեռին, փողոցի-փողոց, կաուրե-կաուր, գաբանից-գաբան, թափօրելով ու ղնդակահարելով Այս, մեն-մենակ... Դաւաղիք ոտակիմանութիւնը ղլթայ էր կապել ամենուրեք և հասգին գճարութիւններով էր, որ ընկերների մի քանի խմբեր Բալխանիից ու Սև Բաղաքից եկան միացան իմբպանին: Երանց յարձակման թափը և գեանին փուս հարիւրաւոր թուրք դիակները վայրկեանաբար ղլմեցրին հակառակորդին և ստիպեցին նրան դիմել խաղաղութեան բանակցութիւններին...

Բաքուն խաղաղեց... մինչև մի նոր պրօպագանդան, և հասգին բաղաքի մէջ իմբպանի մինչ այն գրեթէ անյայտ անունը մեկն է մէկ շրջան առաւ և ամենքը

խոստովանեցին, որ Նիկոլը իր անձնական ու վճռական նախանձնութեամբ «փրկեց Բարուն»։ Առաջին անգամ էր կովկասեան գոտոյ թուրքութիւնը զրոյս խնարհեցնում մինչ այն արհամարհած հայութեան առջև...

*

Կօպենհագ երբ Նիկոլը «Ինտերնացիոնալի» ժամագրավայրում ճաշակ չունէր ընկերվարական խնդիրների համար. չէր զրազուժ նրանցով և շատ քիչ էր հետաքրքրուում Բայց բանի որ պատահաբար ժընեվ էր, ուղեց անսնել Միլազգային Համագումարը՝ 1910-ի օգոստոսին Կօպենհագ երբ Ինտերնացիոնալի ամենապաւորէր կնճարներից մեկն էր Հարիւր հազար ու-

Ն ի կ ո լ - Գ Ր Օ Շ Ե Ա Ս

ցիալիս գործաւորներ անցնում էին հակայական թափում Գանիայի մայրաքաղաքի փողոցներով և քիչ յետոյ սօցիալիզմի աշխարհահռչակ հետևորները ճառում են լայնածաւալ պարտեզի մէջ, այլ և այլ ամբիոններից, նոյն հօգի մարզութեան առջև Հայդուկայական լուս ու խորունկ յուզմունքով գիտում և իր աչքին ետրթ ու դիմական այդ սեփարանը, ծանօթանում և ծուռէր ու այլ սօցիալիս գործիչների հետ և ի վերջոյ, մի առանձին նիստի մէջ, ուր հաւաքած էին ս...ւական, լեհական, ֆինլանդական ու այլ մարզաթիւ պատգամաւորները, խոսք և աւնում իր կուսակցութեան անունից, և նոյն հակիրճ ու վճռական բռնեցով ծանուցանում և նրա գալոց թատերաւուրը.

«Մենք այսօր զիր ու ջան ենք, ընկերները մեծ մասամբ

փոխած, արատաւած են այս կամ այն պետութեան սահմաններում, բայց հենց որ ժամը կը հնչէ, մենք վերստին կը փողահարենք, կը թփրկահարենք — Գաշակցութեան լեզուով անմիջապէս կը հաւաքուի, կուս ու պարտաւս և կ'արշաւ թշնամու դեմ»...

Հին ուղղակի խօսքն ու դեմքը ընդհանուր հետաքրքրութիւն են յարուցանում, ամենքը սիրով ծանօթանում ու զրուցում են հետը, մի բանիւր խնդրում են պատմել իր ուղղական արիւնքները, ուրիշները առաջարկում են գրաւոր զեկուցում առ հայդուկային սակիայի մասին Հայաստանում...

*

Ժամը հնչեց... Հինուրոց կողմին նորին ահա տասանեց հարի գոս հարաններին, «Դաշնակցութեան» լեզուները տես յանկարծ լոյս ընկան գետնի սակից և կուս ու կազմ նեւուցին աւանդական թշնամու դեմ. Անգրանիկ, Գրո, Խեչո և ուրիշ նւիրական անուններ մի անգամ ևս հայդուկային ու անցան բերնէ բերան. բայց հենց այդ գոս, պատմական վայրկեանին լուց ընդմիջւոյ Կօպենհագի մարգարէի ձայնը, կարեց նրա բուռն, հարուստ, արկածալի կենսի թելը՝ Թանկագիին կենսի՝ որ դեռ այնքան պէտք էր մեզ իր սհագին փորձառութեամբ և իր ջնջ գաղափարային մարքութեամբ...

Նիկոլը Գուման... Անուններ կան, որ մի մի գրոշակ են «Դաշնակցութեան», հայ ժողովրդի ներկայ ու գալոց սերունդները պատկանաւորով կը խոնարհին նաև այս մեծ շիրմի առջև, որ կը զրոյս Քրիստոսափորների ու Անունների կողմին Հայկական ազատամարտի առաջին երկնաւանդներն են զրանք, յեղափոխական կազմակերպութեան անգրանիկ ու բազմերեստ սերունդը, Նրանց ձեռքով Հազարագրեց հայրենիքը բռնութեան ձիրտներից, բայց նրանց ձեռքով սրբեց ընդմիջւոյ հայի ճակոխ արկութեան ժանգն ու մուրը, նրանց առնական, գաղափարական ձիգերով սանդղագործեց Նոր Հայութիւնը, զատկէ նրանց, փո՛ւր նրանց:

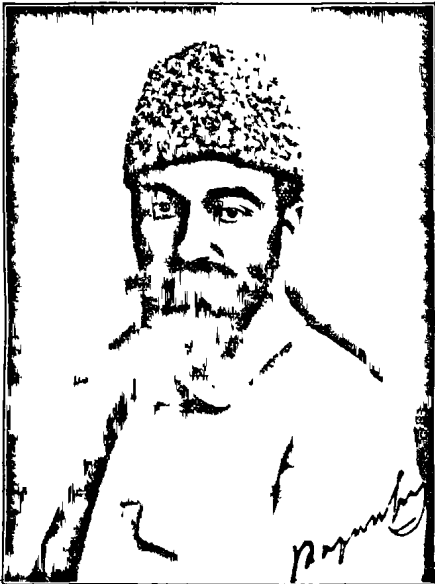
Գ Ա Ր Օ Շ Ե Ա Ս

Բայդեղում վերջերս նահատակած Գալուստ Առյեսանը պատկանում էր մեր իսկական վեպերանների շարքին։ Յեղափոխական սակարկելին նա Նւիրեց գեռ 1883—1894 թուականներին։ Ամբողջ 30 տարի ուրեմ, նա սպրեց այդ կենսով։

Այդ երեք տասնեակ տարիների ընթացքում նա և պրոպագանդան էր, և կազմակերպող գրում էր թերթերում, վարում էր կազմակերպութեան ընթացիկ գոր-

եբրեւ Երբե՞ն նա Գարօհաստն էր, Երբե՞ն Կովկաս՝ Երբե՞ն Հիւսիսում, Երբե՞ն Փիւրքիտ: Աւելի անձնատուր էր լինում կազմակերպական ընդհանուր գործին յեղփփոտութեան նեղ օրերին, երբ հրապարակի վրայ շատ քիչերն էին ձեռն բացումից եղաւ նրա գործունեութիւնը մանաւանդ հայ-թաթարական կոնիւնկերի մուտք օրերին: Երևանեան նահանգը չի մտնումայ նրան Երբե՞ր՝

Իսոյ Գալուստի ընդհանուր գործունեութեան վրայ չէ, որ ուզում էր Եստրանուլ այսօր: Նա ուներ կազմակերպութեան մէջ և ուրիշ, իրեն յատուկ զինքը:— նա զին-ագ-ր-ծ-վ-ար-գ-ե-ա էր. գա էր նրա գործունեութեան հիմքը:

Գալուստ Ալոյնեան

Դեռ 80-ական թւականների սկզբին՝ մեր արդի գերածնութեան նախորդակին, մինչ երիտասարդութեան մի մասը աւարում էր գրասան աշխատանքով, մինչ միւսները կազմում էին խմբակներ՝ ժողովրդի համար գործիչներ կամ գործիչներին միջոցներ հայթայթելու նպատակով: մինչ աւելի հասունացանները, առաջնայի ցուպի առանձն հայտնաբերում էին զիմուս, Գալուստը, 2—3 օրիշ երիտասարդների հետ միասին, որոշեցին նւիրել այն ձեւին, որ յեղփփոտական գործունեութեան նորիցան կարեւոր լինի և կազմուս:

Դեռ 80 ամրի առաջ նրանք զգացին, որ մեր խեղճ իրականութեան մէջ մեր բոլոր ձգտումները կը խորտակուին, եթէ հայ ժողովուրդը դուրս չէրերէ իր նոցի մարտիկ ուժեր, և եթէ մարտիկներ չէրը:

չարեւին նորագոյն, կառարելագործւած զներեր: Եւ ոչ միայն զգացին, այլ և զիմացին գործնական քայլերի:

Միջնակարգ գարոցը թողած, երիտասարդները իրենց քայլերը ուղղեցին Հիւսիս Չինաստանին նրանք բարեւարներն, գնացին իրենց միջոցներով և յաղղեցան մանկ Յուլայի գրաստանի գինագործարանը, իբրև հասարակ բանւորներ:

Ննչպէս ասացինք, 3—4 հոգի էին նրանք: Գործի ամբողջութեան համար արդէն այդքանը բուսարար էր: Մեկը պիտի գտնուար մասնագետ առաւելագետ հրացանի փողի, միւսը փականի, մի ուրիշը պէտք է ընդհանուր Եստրանութիւններ ձեռք բերել զներերի բոլոր մասերի վերաբերեալ: Նրանք գտաւորուեցին այսպիսով գինագործարանի համապատասխան բաժանմունքներու: Գալուստը ընտրել էր փողի բաժանմունքը:

Չորս ամրի շարունակ աշխատեցին գործարանում 1888—1889 թ. արդէն պատրաստ էին և արտադրելի գործի համար: Հենց այդ ժամանակն էր, երբ հասունանում էր Կովկասում և այլ վայրերում սրւած առանձին առանձին խմբակների միանալու, գա շն ա կոց ել ու, մի մեծ կուսակցութիւն կազմելու միտքը: Մինչ այդ, երիտասարդ գինագործներին առաջին ձեռք մեկնողը եղաւ Գեանբարբաղի հայ ուսանողութիւնը և բիշ յետոյ Մուսիվայի ուսանողութիւնը, որը շատպէս ձեռնարկի օգտին մի խոշոր ներկայացում յաղղեցներ:

1890 թ. արդէն կազմուս էր Է. Յ. Գաշնակցութիւնը: Նրա առաջին քայլերից մեկը եղաւ գինագործարանի հաստատումը: Գժաբխաբար, գինագործներից մեկը՝ եթէ չենք սեռւում Միքայէլ անունով, բոլոր իր ընկերների կարծիքով՝ ամենակարեւորը, նա, որ խմբակի հոգին էր, չկար այլ ևս Չինագործարանից դուրս գալու ամրին զոհ էր գնացել հիւանդութեան: Միւսները կպան գործի, հրաւիրելով, իբրև օգնական, մի բուս վարպետ, որին մտերմացել էին Յուլայուս:

Առաջին աշխատանքը հիմնեց Քիֆլիսում Ալեքսանդրեան այգուց դէպի Պանքը ամառ զփողոցի անկիւնում: Բիշ յետոյ, երբ Գաշնակցութիւնից զատուց այսպէս կոչւած «Քիւրակցիան», վերջինիս նախաձեռնութեամբ երկրորդ աշխատանքը հաստատուց: Արագաւ աականում Արարիկաներից երկուսը՝ Ա. Բ.-ը և Ե. Բ.-ը այնպէս գնացին, չեաներն առնելով երիտասարդ փականագործ Բ.-ին: Քիֆլիսում ձայն Գալուստը, աշխատանք մասն երիտասարդ աշակերտների հետ միասին:

Քիֆլիսի աշխատանքը ստիպւած եղաւ գործել գաղտնի: Նա իր գոյութիւնը պահպանեց մինչև 1903 թ., երբ զիպուսի բերմամբ բացուց ասիկանութեան կոլովի և գրաստանի մեծացանակ հրացանների և մասերի հետ միասնել:

Արարիկանի աշխատանքը աւելի յարաւ և է

կանոնաւոր կեանք ունեցու չա գործում եր մինչև վերջին ապրիլները. որչ ժամանակ Գալուստն էլ եր աշխատում այնպեղ

Թերութիւններ կային, ի Տարկի: Ժամանակին գանգաւորներ, արտուժներ լուում էին վարդապետների շարքը: Մի երկուսը շուտով Տեառցան սուպարէղից, բայց նրանց սեղը ուրիշները բռնեցին և թէ որքան մեծ եր դրանց խաղացան գերը, այդ կարող են ըմբռնել նրանք, որոնք ժամկուց Տեսակել են կուսակցութեան զինական կեանքին:

Մի ամբողջ եթէ կարելի է այսպես սակ. զարոց եր Տիմուսեր Աշտիկները, վարժուելով ուսալին վարդապետների ձեռքի սակ, թանկագին ոճանգակներ էին Տանգիսանուս: Թէ կողմաւում և թէ Աարդասականում,

եկելի, կեղծ, փնացան բերդաններով, որոնք վասնգաւոր էին ամենից աւաղ գործածողի Տամար Անկարելի եր Տանգիսա խղճով դնել նրանց կուսակցների ձեռքը, կամ ժարգկային զոՏեր աւաղ՝ փոխադրել երկիր: ԱրՏեսուանոցից դուրս եկանները շինուած էին խումբով, բոլորն էլ փորձի ենթարկուած: Գալուստը ինքը ներկայ եր լինում փորձերին՝ անձամբ քանթութանալու Տամար իւրաքանչիւր Տրոցանի ամենափոքր թերութիւններին:

Գալուստի, ինչպես նաև միւս ընկերների կարևորութիւնը ոչ միայն նրա մէջն էր, որ վարդապետ էին Ոչ նաւաղ դեր էին խաղում այն կապերը, որ Տասասակ էին նրանք Յուլայում զինագործարանի այլ և այլ բանձանուքների կառավարիչների Տեսա Արանց շնորհիւ:

Արտիստ

Խ Ա Ն Ա Ս Օ Ր Ի Ա Ր Շ Ա Ի Ա Խ Մ Բ Ի Ծ

պահանջի Տամեմուս այս կամ այն կետերում Տասասակում էին ճիւղեր:

Եթէ Գաշնակցութիւնը աչքի ընկու միւս Տայ և ոչ-Տայ կուսակցութիւնների շարքում, իբրև աղմուքներ լուս պատրաստած մի կուսակցութիւն, գրա Տիմուսկան պատճառներից մեկը պետք է փնտաել նրա սեխնիրական պատրաստութիւնների մէջ, որին զիմել եր նա էր գոյութեան առաջին օրից:

Թիֆլիսի արՏեսանոցն էր, որ աւաղին անգամ Տայնայթեց Գաշնակցութեանը առաջին կանոնաւոր բերդան Տրոցանները: Ասանց գրան՝ կազմակերպութիւնը ստիպուած պիտի լիներ գոՏանալ գաղտնի զինավաճառների ձեռքով սարածուաղ մեծ մասամբ կապու-

Տնարուարութիւն եր սեպտեմբէլ ձեռք բերել պատրաստի մասեր՝ փող, փակնս կայն և արՏեսամանցում նրանցից ոՏուարել,՝ կաղմէլ ամրողչական Տրոցաններ: Նայն կապերի շնորհիւ եր գարնաւ, որ յարդում եր դուրս Տանել բոլորովին պատրաստի զէնքեր, նոյնքան մարուր, ըմպիւր, որքան պետականները:

Ընկերներից շուտ քչերը գիտն թերևս, որ մեր նշանուար ժամները՝ այդ գերազանցագիտ գաշնակցական Տրոցանները մուտք գործեցին մեր մէջ Գալուստի ջանքերով 1892 թ. էր: Յուլայից գալով՝ նա բերել էր Տեսը Թիֆլիս 2 Տասա Պասուսում եր Տրոցաններով նոր Տրոցանի առուելութիւնների մասին. ընկերները գժաութեամբ էին Տասասուս—Գալուստը Տամարում եր

մեր շրջանում որևէորպէս, չափազանցնող: Ծարան բազմաբն զուրս փորձի՛ և ընկերները չհաւատացին իրենց աչքին: Մէկը ընեայ եր Յունայի համար, միւսը ուղարկւեց Պարսկաստան: Այս երկրորդը 93 թ. Գերիկի նշանաւոր կուսում Վարդանի ձեռքին էր գործուծ:

Ոչ որ այնքան պահպանողական չէ զենքի վերաբերեալ: որքան մարտիկը, բայց Գերիկի կուսից յետոյ մեր հայրուհները աչքից սկսեցին ձգել իրենց սիրտն բերդանները և մտին փնտռել:

Հետեւեալ տարին արդեն 800 մասինների մասեր գնւած և բերւած էին Թիֆլիս:

Մտփնները միանգամայն բարձրացրին մեր մարտական խմբերը, Թէ 1895—1896 թ. ինքնապաշտպանութեան կռիւներում, թէ Խանասորի յայտնի որշումների մէջ, թէ յետագայ բալլը ընդհարումների մէջ, վճռական դերը կատարում էին մտփնները:

Չպէտք է մոռանալ, որ այդ ժամանակները ոչ միայն բրդերի, այլ և թիւրք կանանաւոր զորքի ձեռքին չկային մտփնի նման արագամիտ և հեռանկից հրացանների՝ անծուխ վռուցողի:

Ինքը՝ ուսուկան բանակը սկսեց զինուել մտփններով միայն 96 թ.:-ին, այսինքն Գաշնակցութիւնից չարս տարի յետոյ: Զարմանալի չէ, որ երբ ուսու պաշտանանների ձեռքն էր ընկնում մտփնը, հաւատացած պատմում էին, թէ հայերը զինւած են ան ք ի լ ա կ ա ն հ Ր ա ց ա ն ն Ն Ե Ր Ո Վ:

Գաշնակցութեան հայտնանքի տարին՝ 1908 թ.ահանին, ուսու ստաիկանութիւնը մտնում է և Գարուստի ստուը Երևանուծ Գալուստը բայրկայ և լինում, եղելութեանը կատարելագոյն անսեղեակ, երբ նա սուն է վերագոռնում, գրոն մօա նրա առաջը կարում է սուսիկանը և նրան ստարի սեղ ընդունելով՝ թող չի սալիս ներս մանկը: Գալուստը օգուում է ոստիկանի միամտութիւնից, երեսը դարձնում է, գնում է ուրիշ սեղ պահուում է ոպա ապաստանում Գորսկաստան:

Ճիշտ պորսկական սահմանադրական կռիւների ստը շրջանն էր: Հայերը ցոյց էին առին սանաւորով մասնակցութիւնս Գալուստը անհրաժեշտ էր, և նա սկսեց գործել այդպեղ:

Թաւրիզի կուսից յետոյ, պարսիկ յեղափոխականների ու ուսու զորքերի միջև, միւս մեր ընկերների նման Գալուստն էլ անցաւ Թիւրքիս: Այնտեղ էլ նա շարունակ զենքի վերաբերեալ գործերով էր զբաղւած:

Գալուստը բնաորութեամբ չափազանց մեղմ էր, բարի՝ Ողևորող էր, և ինչպէս բիշ վերը նկատեցինք, երբեմն չափազանցնող ու իր չափազանցութիւններին անկեղծ հաւատացող: Ընկերասեր էր շատ, լի զգացմունքով: Նրան է պատկանում յարգիւտ սեղաց տանասորի գաշտուոր՝ յայտնի երգը:

Չնայած որ 50 տարին անցել էր, նա պահել էր զեռ իր մէջ շատ մանկական գծեր:

Ինչպէս արդէն գիտեն ընթերցողները, նա սպանւեց Ռայազեղում, անյայտ չարագործների ձեռքով, այն օրը, երբ պատրաստուում էր կովկաս անցնել:

Այսպէս ընկաւ մէկը մեր այն հին ընկերներից, որոնք սասնակ մտփնների ընթացքում հոգեկան օյժ են ունեցել: Կարելու կազմակերպական կենսերով մէկը նրանցից, որոնք չեն մտել արդեն հարթւած Խանսպարհի մէջ, այլ իրենք են պատրաստել և հարթել որոշ հոսանք, մէկը նրանցից, որոնք գաշնակցական էին նախ բան Գաշնակցութիւնը:

Պ Ա Տ Ե Ր Ա Ջ Մ Ը

Գերմանիայի, ուելի Ճիշտ, պրուսական կիսաֆեոզալ բուսպետութեան վրայ է ծանրանում պատասխանատւութիւնը այն անօրինակ կատասարօֆի, որ պայթեց քաղաքակիրթ մարդկութեան վրայ և որ ահա հինգ ամսից ի վեր Խարակոյն է մեր շուրջը, կլանելով միլիոնաւոր երիտասարդ ուժեր, ուերելով անսեռութիւն ու մշակոյթ, կործանելով արևստի բազմադարեայ կրթողներ և ողբի ու յուսահատութեան բառալը տարածելով վիթխարի, պատմութեան մէջ չսանսւած, մարդկային սպանդանոցում:

Եթէ կար այդ մասին տարակոյսի մի սուտեր, այն էլ այժմ չբացաւ իտալական պարլամենտի անահնկալ մերկացումով: Աստարիան, անկարող ու անձարակ Ռերիտայի կառավարութիւնը, վաղուց էր որոշել զարնելու Սերբիային, և սերբիական գիւղերի վրայից արշաւելու զէպի Սալոնիկո նա գիտէր, որ այդ բայլը պիտի յարուցաներ համաեւրոպական պատերազմ, բանի որ Ռուսաստանը չպիտի թող սար բաշկանեան սլավոնութեան յօշոտումը պանդեբմանիլով ձեռքով:.. Նա գիտեր այդ— և 1913-ի օգոստոսին, երբ պատրաստուում էր շքիայազերծել ֆոթօրիլը, յարձակւելով Սերբիայի վրայ, հարկ էր սեղում գիմուռն անել իր գաշնակից Խառիային՝ իմանալու նրա բունելիք զիրը գալոց ընդհանուր վերիվարումի մեր:

Աստարիան, Հարբուրգեան զուտմեալ ու խարիւռվ միպետութիւնը, ներքուստ հիւանդ, անսամայրի՝ ազգերի աննարուուն հակամարտութեամբ, Աստարիան, որի սզգարնականութեան մեծամասնութիւնը գերմանաստաց սլավոններն են — չէր կարող, հարկաւ, այդքան ինչպիսի քրեգիտներ որոճող, եթէ չունենար թէ և թիկունք յանձին իր հզօր գաշնակից—Գ Ե Ր Մ Ն Ի Մ Ե Ն Ի իրօք այնտեղ, Գերմանիայում էր, որ յղացում էր մեծ

Հարածը: Այնպէս, Բերլինում էր, Վլէշելմի, Թագա-
 ժառանգի, Մոլոկեան գոռոզ սպայակոյտի, պրուսական
 բիրտ, աւարտանը Ֆեդոզիլովի միտավայրու՞ն էր, որ
 սարինբրից ի վեր ծրագրում էին յեղաշրջել Եւրոպայի,
 աշխարհի բարեկեղծ, խել ֆրանսիայից նրա լուսազոյն
 գաղութները, խելն Անգլիայից նրա ծոպային համաշ-
 խարհային տիրապետութիւնը, հարուստ Աուստրալիան,
 յափառակել լեհաստանն ու Բերն-Քալանան նահանգ-
 ները, դառնալ գերագոյն Իրաւարար ստորդ երկրա-
 գոյնի վրայ, ենթարկել աշխարհը գերմանական հեղե-
 յանիային ..

Նապոլեոնեան աշխարհակալութեան այդ սխեմատիկ
 ծրագիրը այսօր արգէն ծանուցում է վրդովեցուցիչ
 ցնիկովով գերման մտքի ամենափայլուն ներկայացուցիչ-
 ների, Հելկեներերի ու Օսլովչների բերնով... Պերմանիան
 ամենահզօր, ամենաառաջգեմ պետութիւնն է, գեր-
 մանացիք ամենախելքը, ամենահանձարեղ, ամենապիտե-
 սասեր և ամենամարդասէր ցեղն են, ամենարբօք
 իրենց արևեստով ու ձորարարւեստով, ամենահզօրը
 իրենց գիտութեամբ ու փիլիսոփայութեամբ, իրենց
 զինուորական ու բազարական կազմակերպութեամբ—
 հետևապէս... նրանք պէտք է իշխեն մարգկութեան
 վրայ, պէտք է խելն առաջնութեան արևունքին տիե-
 ղերքն արցանն կրկնում, պէտք է թելարքին իրենց
 օրէնքը բոլոր ազգերին... Այդպէս է մասնում անկեղ-
 ծօրէն գրեթէ ամեն մի գերմանացի, այդ ոգով, այդ
 ուղղութեամբ են կրթել: դաստիարակել սերունդները
 1870-ի յաղթական պատերազմից ի վեր, շնորհի այն
 յատուկ դաստիարակչական մեթօդի, որ մտքել է պրուս-
 սական սարամեթ ընդհարանիքը ամենուրեք, գպրոց-
 ներում ու հանրային այլևայլ հաստատութիւնների մէջ..

Կառավարութիւնն է ժողովուրդ—գրեթէ բացարձակ-
 կապէս համընդուն և ժողովուրդի մէջ ամենքն էլ
 մինչև ուղ ու եռւծ սողորւած են իրենց ազգային
 գերազանցութեան այդ հաւատամքով և գուցէ չէր
 սխալում ծերունի Վայենաը, երբ նա ֆրանսիայի սո-
 ջնախառնական օրգանի մէջ ազգայնորում էր—խախտե-
 լով ընկերպարութեան ամենախոր աւանդութիւններից
 մինը — թէ ղմայելքն ու իր ժողովուրդը արժանի են
 միմեանց...

Այո, կոյր, սարամեթ չօվինդի սանդը համակել է
 ամբողջ գերմանիան, ոչ միայն Վունաի ու Հաուպանի,
 գրոցներն ու պրոֆեսորների Գերմանիան, որ իր սնար-
 ժանութեան լիպատար սպայոյքը ունեց բիէ առաջ
 հրատարակած մանիֆեստով (մի մանիֆեստ՝ որ ար-
 արացնում էր Բելգիայի չեղարութեան խախտումը,
 պատերազմի պատճառ էր հաշմանկ Դուստտանն ու
 Ֆրանսիան և իունկ էր ծխում գերմանական միլիտա-
 րիզմի) — չօվինդի սանդը համակել է և Սօցիալ-
 գեմօկրատիստի լայնածաւալ շարքերն ևս Թո՛ղ

էր, ողորմելի էր նրա ղրոցը՝ պատմութեան մեծա-
 գոյն ունի դեմ, որ հեղինակում էր պաշտօնական Գեր-
 մանիան. գեղո՞յն ու երկնա մայ Vorwärts-ի զիբը
 սկզբից ի վեր, Գերմանիայի ամենահզօր կուսակցու-
 թիւնը, որ երեք միլիոն ընտրողներ ունի և 111 պատ-
 գամուրներ Ռայխստագի մէջ, ասե՛ս մեկէն ի մէկ ընդեց
 իր գաղափարական, սօցիալիստական կերպարանքը, նա
 ոչ միայն քուէարկեց պատերազմական բիւլէն, ոչ միայն
 մասնակցեց խնդրագրա ղուսում՝ ներքն ու յոյցերին
 ի պատիւ Թագաւորի, այլ և մի խոսք չգրաւ խորանելու
 բարբարոս արշաւաճը փոքրիկ Բելգիայի դեմ և...
 Ի լրու՞ն ամենայնի, զրկեց պատւիրակութիւն Իտալիա՝
 համոզելու այնտեղի սօցիալիստներին, որ Գերմանիայի
 դաժը արդարագոյնն է և որ հարկ է օժանդակել
 նրան...

Մենք միշտ էլ Թերմահաւա ենք եղել այդ աճագին
 կուսակցութեան ներքին յեղափոխական կողմի մտքին,
 այժմ դէպքերը բալիս են կատարելապէս հիտաթափե-
 ցնելու և լուսասանքերին, գերմանական սօցիալ-դեմո-
 կրատիայի ամենաքեմ երկրագուններին, որպիսիք են
 Ժիլ Գեդի, Պլեխանով և բազմաթիւ ուրիշներ: Ո՛ր ես
 ծօռեւ... Ամստերդամի Համաժողովի ամբօնից —
 1904-ին — նա գրեթէ մենմիտել էր, որ մաըն-
 շում էր քարացած զօրութիւններին աւանդական
 կուսութեան դեմ, բողոքում էր յուսահատ՝ մարքսիս-
 տական գոռոզ քուրմերի դեմ, որ յանձին Բեքելի ու
 Ժիլ Գեդի հեղեմում էին ու ջրախախում ուղիղիցնից՞ն
 ու ղժօռեւտան սպարտիստիզմը՝, անմեծայի ենթար-
 կում ամենամեծ և ամենազգաստ Սօցիալիստին, հաշա-
 կելով ղուղղագրական՝ սօցիալ-դեմօկրատիզմի ամրակուս
 զիսցիպլինը, նրա փրկարար սաքսիզը, յեղափոխական
 պարունակութիւնը, արմատական սգին... Ե՛տղը էր...
 Եւ այսօր աճա համաշխարհային սօցիալիզմի երախա-
 սար վեաներնը, ծերունի Վայեան, ողբում է ցաւազին
 պատանքը, ողբում է այդ աճագին կազմակերպուեան
 սնանկութիւնը և միևնոյն անարգական սախաւկի վրայ
 դնում Վլէշելմ կայսրին ու աւգալական լեգեօններին...
 Ծօռեւ, Վայեան և Ֆրանսիական սօցիալիզմի յեղափո-
 խական թիւը Ինտերնացիօնալ վերջին կնգրեւնեւում—
 հաուպարտ, Կոպենհագ — յորդորում էին, գրեթէ
 աղբրում գերմանական սօցիալ-դեմօկրատիային՝ փոքր
 ինչ որչ ու համարձակ, փոքր ինչ արի ու կորովի զիբը
 բունը միլիտարիզմի ու պատերազմի խնդիրներում: Ծօ-
 ռեւ և իր համախոհները աման անգամ առաջադրում
 էին պարզ ու կարուկ բանաձևեր, հրուսիրում էին ան-
 նաորմատական միջոցներով ընտանանոյ համաերոպա-
 կան ամենակուլ միլիտարիզմի դեմ, գործադուլով ու
 զինադուլով արգելք լինել զինուորական կասսաների
 ազմային աննշանքներին և... ամեն անգամ նրանց այդ
 յստակ օրշուձները վիժում էին, զարնելով գերմանա-

կան Սօցիալ-դեմոկրատիայի *rela-*ն, նրա երկնոս, հու-
կոյեղագոհական չկամութեան

Գանձեցան, անշուշտ, մի տասնեակ անհասներ այդ
վիթխարի կազմակերպութեան ետեւում— Կարլ Լիբկ-
նեխտ, Կարտ Յեռակին, Ռոզա Լիբքեմբուրգ և այլն—
որոնք բողոքեցին կուսակցութեան այդ հըռ. և ան-
պատիւ համակերպութեան դէմ, յիշեցնելով ընկերա-
բարեաց հաւատարմը և հասկացնելով Գերմանիայի շար-
ժանքը դէր համակերպական աղետի շղթայազերծման
մէջ Կարլ Լիբկնեխտ — պատիւ մեծ հօր արժանաւոր
գաւակին—մեն մենակ Ռայխստագի վերջին նիստում
ձեռնպահ ձայն պատերազմական նոր ծախքերի բւտար-
կութեան միջոցին, միակ խիզախը, 110 սօցիալ-դեմո-
կրատներէց, որոնք անձեռնաբաժ հպատակութեան ցոյցեր
էին անում Կալքերի հանդէպ... Լիբկնեխտների օրինակը,
սակայն, շատ շնչին սփոփանք է, նա մի կաթիլ է ու-
կիանի մէջ:

* * *

Եւ չարաշար էր պատժի աշխարհագրորդ ոճրի հե-
ղինակը: Արդէն իսկ Գերմանիան կորցրց իր գաղա-
թային գոհանքերը, որոնցով հպարտ էր և որոնց վրայ
ծախան էր անհաշիւ գրամագլուխ կորցրցն նաև մի
շարք նուէր — լուսագոյններից — կորցրցն իր ամբողջ
սուէրական նուստարմը: Չենք հաշուում պատերազմի
վրայ ծախսւած միլիարդները և մանաւանդ մարդկային
անբաւ զոհերը: Ի՛նչ շահեց: Բանակը կազմակերպւած
պոլուսական դաժան սխաւեով, 45 տարուց ի վեր կա-
տարեկործանել էր յատուկ նպատակով, նա կուշած էր
իրագործելու սրբաշու, գահազեծ, շունթահարոց և ս-
խա յարձակներ (offensive), դեպի աջ և դեպի
ձախ: Մի բանի շարժւայ մէջ նա պիտի հեղեղէր Քրան-
սիան, պէտք է գրուէր Պարիզը, թելադրէր իր պայ-
մանները և ապա դառնար շախմատի թափով դեպի
Ռուսաստանը:

Յուստարարութիւնը կատարեալ եղաւ: Էինգ ամուսայ
պատերազմից յետոյ գերմանական զորքը ոչ միայն
Պարիզ չէր հասել, այլ և ստիպուած է բայլ առ
բայլ յետ նահանջը: Վերջապէս, Կալքեր չէ էլ կորոզ
խաղաղութեան անջառ բանակցութիւններ սկսել Քրան-
սիայի հետ, նա գործ ունի այսուհետև մի հջօր, ան-
պարտելի բլօկի հետ — Անգլիո, Քրանսիա, Ռուսաս-
տան—որոնք յայտարարել են անխելի դաշնակցութիւն
վերջնական յաղթութեան համար՝ գերման բանակը
պէտք է երթալ մինչև Պարիզ, մինչև Լանդօն, մինչև
Ռուսաստանի սիրտը: Ըստ հետու է նա այդ երեք
կէսերից և երբէք էլ չի հասնի: որովհետև նրա զին-
ւորական և տնտեսական ուժերն էլ անսպաս չեն... Իսկ
դաշնակիցները — Աւստրո-Ռուգարիան և Ե թիւրքիան...

երկուսն էլ խորիւր, անյոյս գոյութիւններ: մինը ար-
դէն անօթահար յետ և նահանջում սերբերի առջև—
մինչև ուսները կանգնած են Կրակովի հանդէպ — իսկ
միւսը շուտով կուշ կ'երթայ ուսական Նորսիւն: Չփրկեց
Կալքերին և „ՋՏՏԹԻ“, սրբազան պատերազմի մար-
տարը, որ Պոլսի իր ձեռնածուները միջոցով նետել էր
մահմդական աշխարհի մէջ: շիրագործեցին և իր միւս
միտմիտ յոյսերը—սեննէլ յեղափոխական փոթորիկներ
Քրանսիայում, Անգլիայում, Ռուսաստանում... Երեք պե-
տութիւնների մէջ էր, պատերազմը յայտարարելուն
պէս, չքացան վայրկենաբար ներքին պատակաւձեռնը,
վերացան առժամայէտ Ռյստերեան տագնապը անգ-
լիայում, հաշուեցին ամենահաւանաբար կուսակցութիւն-
ները Քրանսիայում — անգամ Թուէսի թարմ դիակի
շուրջը— իսկ ուսական յեղափոխականները չեն հա-
մաձայնիւ և յ մ ժ իսկ բորբոքել յեղափոխական նոր
հրդեհ, լաւ գիտակցելով թէ ինչ ահաւոր վտանգ է
գերման-յաղթական միլիտարիզմը համակերպական
խաղաղութեան, գեծօրբոտիզմի ու սօցիալիզմի համար,
լաւ բնականով, որ — իրերի մի սարսափալման, պարտ-
գօքսային զուգորդութեամբ — անգամ Ռուսաստանը
կուշած է, իրեւ դաշնակից արևմտեան ուսակալար
պետութիւնների, անուղղակիորէն պայքարելու յանուն
երապական զեծօրբոտիզմի... Չարաշար վերպեց Բեթ-
ման: Լայվէգեան ձախողակ դիւանագիտութիւնը և ան-
գամ տասնեակ տարիների դաշնակից-Իտալիան չէզո-
քութիւն յայտարարեց, երես դարձնելով գերման-
ուսարիական հրամանատարներից, որոնք նիթել էին
եղեծնագործ գաւազարութիւնը համաշխարհային խաղա-
ղութեան դէմ՝ առանց Լուովի հետ խորհրդակցութեան
փորձ իսկ անելու: Իտալիայի կայսր իր երկու դաշնա-
կիցների հետ զուս զուս պաշտպան զօրակ ան իմաստ
միայն ունէր, իսկ դաշնակիցները ոչ թէ պաշտպանու-
թեան հարկի տակ էին, այլ իրենք էին նախադրանկեր:
Եւ ահա որ աւուր ամբողջ Ապենինեան թերակղզու
վրայ առում է ժողովրդական շարժումը, որ պատերազմ
է պահանջում Գերման-Աւստրիայի դէմ, մի պատերազմ,
որ պիտի լրացնէ նախախիտ ազգային միութեան գործը,
վերանաձեղով Տրիեստն ու Տրիեստը: Վերջապէս, ահա
սպասուական դրամներ են լուում ամբարտաւան սուստե-
ների սկանչին նաև Բալկանեան երկիրներից...

Օդը ցնդեցին այգիսով բուր պատարանքները և
այսօր գերման ցեղը գաւառերէն բոււում է իր վարել-
ների յանցանքը: նա խապաւ կղղկացած է ամբողջ երկ-
րագնդէ վրայ, նրան ամեն սեղ տաում ու հաշուում
են, նրաններ ամենքը գարուէն են, որպէս նոր սիպի
բարբարոսներից, որոնք իրենց ցեղական, կատարային
շահերը տառջ մղելու համար, պարտաւոր են արտան
մէջ խեղդեցու ամբողջ մարդկութիւնն ու բաղաբազր-
թութիւնը: Միակ բարեկամը—Թիւրքերն են...

Իս բարոյական կորուստն սուսաբար
 սուսաբար է, շատ աւելի ծանր, քան նիւթականը: Բայց մի օր կը գայ, երբ յանցադորձ իր քաւութեան
 վերջին բաժակը կը քամէ, երբ յաղթական գաշակից-
 ների բանակը կը կանգնի Բերլինի արբայական պալատի
 առջև և կը թելագործ Հոնքնցլեյնիան արքայատոհմին
 ամբողջ սպառնալուքը քաղաքակիրթ մարդութեան կամը:
 Ո՞վ գիտէ... գուցէ գերմանական ժողովուրդն ևս —
 սեշտութեանն ու գեղեցկութեանն արհամարհանող այդ
 անուր բուրմը — կը թափարկէ վերջապէս նոյն գերագոյն
 ազնուայի ժամին, գուրս կը բշտէ մէջաբան բնաւոր-
 ներին, կը խորատկէ ռազմասանց աւատականութեան
 միջոտերգը և կը յայտարարէ Տանրայեանութիւն: . .
 Այն ժամանակ — միայն այն ժամանակ — կը դբի Տաս-
 աստուռ խարխիւ միջազգային խաղաղութեան Տամար:

ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ ԲՈՒՍ-ՑԱԿԱԿԱՆ

ՊԱՏԵՐԱՍՈՒ ՀԱՆՂԷՊ

Պատերազմի թատրը կ'ընդարձակի Հեռահեռ, աղէտը կ'առնէ շուտով իր կարմիր ծիփանքերի մէջ
 շեղքը կըսէ պետութիւնները, Իսպիա, Ռուսիա, Բուլ-
 Գարիա, Յունաստան, որոնցից իւրաքանչիւրը իր
 յաղգային սրբազնագոյն սենչերն՝ ունի, իր կորցրած
 Տողերի դառը, իր շատ որոշ պահանջները հանդէպ
 Թուրքիոյ, Աւստրիայի կամ ուրիշ պետութիւններին Ե՛րբ
 կը վերջնայ արիւնալի Քասը... Պատերազմի սկզբում
 այնքան դիւրին էր պատասխանը... Քաղաքագետներ ու
 ռազմագետներ միմայն յայտարարում էին, որ մեկ
 երկու ամիս աւելի չի տևի ազգերի իրարանջումը, որ
 ռազմական գործիքների անօրինակ կատարեալագործումը՝
 միացած անսեսական Տնարաւոր սազնագներին, շուտ
 վերջ կը տան կոտորածին: Հինգ ամիս անցաւ արդեն —
 և գեռ անՏնարին է նախատեսնել վախճանը. ո՞վեկ
 աքի՞, յերկու տարի՞, յշատ տարիներ... Այսպէս են
 այժմ արգարարում նոյն ձեռնհաս քաղաքագետները:
 Բայց և ամենքի մէջ այն ստիպիչ գիտակցութիւնը կայ,
 որ սա վերջին պատերազմն է, վերջին սպառնալուք Տըր-
 գէՏը, որ պիտի լափէ, ոչնչացնէ եւրոպական ու ասիա-
 կան Տորգոնների մէջ բոլոր հինցած ու ոճրանիւթ
 գոյութիւնները, բոլոր գիշարիչ միջնագործան պարս-
 զիտները և պիտի հարթէ միանգամ ընդմիշտ մարգիւ-
 թեան խաղաղ ու քանախն զարգացման ուղին:

Թիւրքեան էլ նեուեց յորձանքի մէջ: Ջգաց, ան-
 շուշտ — կամ գէթ իրեն զգայ աւին գերմանացի ինտ-
 մակները — որ հասէ և վճռական ու ճակատագրական
 վայրկեանը նաև ամանեան կայրութեան Տամար, յեթէ
 յաղթեմ ռուս - ֆրանս - անգլիական գաշակցութիւնը,

Թիւրքեան, միևնոյն է, պիտի կործանուի, պիտի բաժնուի
 երեք յաղթական պետութիւնների միջև: Իսկ եթէ յաղթե
 գերմանաւարական զինակցութիւնը, Յաճկաստանը
 կարող է յետ ստանալ իր կորցրած Տողերի մի մասը
 Բալկաններում, գուցէ նաև Եգիպտոսում ու Կովկասում,
 պարզ հաշիւը, ուրիշ, թեկազում է Եթիօպիայի կա-
 ռապտութեանը՝ մանկ անյապաղ կրկնէ մէջ, թե թեկի
 գերմանաւարական գաշակցութեան Տեան: Այսպէս
 պատճառաբանեց գերմանական հիպոթիզի սակ գեգերող
 Եմկեր փաշայի կուսակցութիւնը: Եւ ո՛հա այսր տաճիկ
 զորքերը սլանում են մի կողմից դեպի Կովկաս, միւս
 կողմից դեպի Եգիպտոս: Ռուսական բանակը մտու
 թիւրքաց Հայաստան, վարեց մի շարք յաղթական կռի-
 ւներ, զարնեց կիսմայական խոչընդոտներին, գանդա-
 ղեցրեց իր ընթացքը, տեղ-տեղ կանգ առաւ, բայց
 յամաօրեն պիտի շարունակէ մինչև Երզրում, Հայաս-
 տանի միջնագրերը, ուր Թիւրքեան կենսանայրեղ է
 պատկանելի զօրք և սահղեղ է խոչը ամրութիւններ
 գերման սպանների զեկազարութեամբ:

Երբ կը Տաստաւորն ուսները Երզրում, մինչև ո՛ր
 կը հասնի ռուսական առաջխաղացութիւնը Հայաստանի
 մէջ, ի՞նչ են Պետերբուրգի ծրագիրները այդ երկրի
 նկատմամբ — ո՛հա խնդիրներ, որ մի մի Տրտասայ առեղծ-
 ւածներ են գաւռնում այսօր հայութեան Տամար: Ռուս
 լիբերալ մտածելի մէջ լուեցին ձայներ ի նպաստ հայա-
 կան աւանմոխյի, բայց, անտարակոյս, այլ է որոշ
 շրջանների արամազութիւնը: Յոր յմանիֆեսաբ՝ կար-
 գացեց փոխաբայի կողմից Թիֆլիսի հայ երևելիներին,
 բայց այդ մեծախոսում յայտարարութիւնների արժեքն
 ևս չեղք չափաբացնելի: Սակ մանիֆեստներն առատորեն
 շուրջեցին պատերազմի սկզբում: Ռուսականներն այլ
 ազգութիւններին: Նրանք գրում են ժողովուրդը Տամար

Այդ սեսակ յայտարարութիւնների ու խոստանքների
 առիթով չէ, որ մեք պետք է ծափ զարկենք խանգա-
 վառութեամբ ու ցնծութեամբ. պատմական սխուր
 նախընթացները մեր առջև են: 1826-ին ռուս-պարս-
 կական պատերազմի մէջ հայ ժողովուրդը, իր հազար
 առաջնորդ գլուխ ունենալով, ոտքի ելաւ զանգաւածօրեն
 և մեծապէս արջցեց երկու Տայրական խանութիւնների
 նաճումին, որոնք Տամար յուսացում էր գէթ սա-
 մանափակ ինքնօրինութիւն, ավանտուրա յ գերեւ ելան,
 սակայն, յոյսերը, Պատկեմիչի գծաբակ սեփմի մակ, և
 յուսախաբ Աշարակեցին նոյն սեփմի գէմ բողբոջով
 արքունից Բեսարաբիա Երկու տարի յետոյ ռուսական
 զօրքը գրաւեց Երզրումը, բայց և շուտով ձգեց, հե-
 ուացաւ, մահաբանական խուճախի գրեթեմարութեանը
 մասնելով հայ ազգաբնակչութիւնը, որ բացարձակօրեն
 իր համախառն էր յայտնել քրիստոնեայ բանակին և
 այդ պատճառով չարաշար սուճեց: 1878-ին — գար-
 ձեայ բուռն խանգաղաւութիւն ու անկեղ զհարբու-

Թիւներ հայութեան կողմից «Ռուսաստանի ազատորոտ արշաւանք» հանգէպ, հայ գնեւորներին ու սպաների մի երկախ, յաղթական շարան, զարնեալ թիւրք-քրդական զրեժմեցրութեան արինալի սեսարաններ, գործեալ մասային գաղթ դէպի Ազիլաս, սո՞վ ու անծայր Թշուառութիւն... և իբրև հասուցու՞նք՝ Պետերբուրգը հրամեցրեց բազմաշարաբ հայութեանը—այն էլ վերջինի ազերական դիմու՞նքերից յետոյ — Սան-Սանֆրանիս դաշնագրի 16-րդ աւարամ մարտերը, որ ոչ միայն անսահմանորէն հետու էր հայկական ինքնօրինութեան բազմաքննից, այլ նոյնիսկ երաշխիք էլ չէր շատ թէ քիչ լուրջ բարենորոգումներին:

Ձեռք խօսում ուսս դիւանագիտութեան յետագայ եւոյխտիտի մասին, լորանով-Գալիցիանան աղետաւոր մեթոդի, նրա կողմասեան ու թիւրք-հայկական արիննոս կիրառու՞նքերի մասին և այլն Ի՞նչ է փոխել այդ սեխուր Ժամանակներէից ի վեր: Արտոնցով-Գաշտով, զօրիցինեան վայրագ ուժերի համակրող շինելով հանդերձ՝ շերմ ու համոզուած կողմակից է ուստացման գաղափարի և, անտարադոյս, աւելի ճարպիկ ու խելացի իրականացնող այդ գաղափարի: Նրա սոսս ստուրայ փոխարքայութիւնը աւելց արդէն բուսականացած պեղծախոս պատգոյցներ այդ ուստարար մտայնութեան ու արմագբուծեան:

Պատճառ չունինք, ուրե՞նք, հորթային բերկրանքի մէջ խունկ ծխելու զեռ երեկոյ նւաճողներին:

Քանուհ ինքը ասրի շարունակ արեան ճանապարհով անցան և բանից յաղթանակներ տարան հայ ժողովուրդը պատմական այս վճռական բուգէին չէ, որ իբ փրկութեան յենարանը զբսի ուժերի մէջ պիտի փնտռուի: Վոզկասահայ կամաւորներ լեգեոնը, որ հաւաքուած է բողբո՞ծայրերից, բուռն, համագրային խանդա՞վառութեան մէջ և որի գլուխ են կանգնած ամենաընտիր խմբապետները, պէտք է ունենայ իբրև զլիւսուոր նպատակ թիւրքահայ ժողովրդի պաշտպանութիւնը հողալու հնարաւոր շարճերի դիմաց, մանաւանդ այն վայրերում, ուր հայ սարըր թողլ ու անցէն փորքամանութիւն է և ուր ուսուց բանակը չի կարող կամ թէ չի կամենայ հասնել: Զարդերից ապուսուելու համար, ուսս չորբի վրայ յոյս զնելը յանցաւոր միամտութիւն է: Ռուսները գնում են հայ երկիրը նւաճելու և նրանց սիրաբ շատ չլլախի ցտաւ, եթէ անշուտը հայ արինը նորէն հոսե ստասորէն: Ինչպէս միշտ, պէտք է ինքներս խորհնք մեր ցեղի ինքնապաշտպանութեան միջոցները, և այս սճաւորչպատմական վայրկեանի մէջ դա պէտք է վնի կազմակերպութեան ու ստորոջ հայութեան ստաշնագոյն մասհոգութիւնը: Մասեանքը Հայաստանի պապադայի մասին, բայց աւելի մասեանք այն մասին, թէ ինչպէս սուսնց նոր արինառու՞նքերի ու ցնցումներին,

դուրս բերել թիւրքահայ ժողովուրդը այս մեծ ճակատագրական փորձութիւնից: Է

Հայաստանի պապազան, ինչպէս և թիրքերի մայրաքաղաքի գալոց ճակատագիրը, նրա հետ մի շարք մանր ու հպատակ ազգերի բախաբ պիտի որոշուի մի շարք կենսուս պարագաների գործակցութեամբ:

Ձը ասուինք այժմից անօգուտ պրօպագանդ ու մարգարեութիւններով կանգնե՞նք ստուր մեր զիրքերում, Քանք վայրկեանի բարձրութեան վրայ և հետագնդեք ազգովին մեր կրկնակի նպատակը: մի կողմից՝ ըստ կարելոյն պպահովել ժողովուրդը նոր արիննոս պատահակտութիւնների դէմ, միւս կողմից՝ նախապատրաստել գետինը Հայկական ննդրի գալոց աղոջ անօրինման համար: .

Գ Մ Ի Բ Ա Լ Գ Ե Ա Ն Ն Ե Ը

Յուզիչ դրագներ շատ կան համաեւրոպական այս անօրինակ փոթորիկի մէջ: Բայց մի բանիւր սուսանապէս աչքի են ընկնում իրենց սրատուռ ու զբոսատիկ վեհակութեամբ: Գրանցից մէկն է գարիբալդեանների թատերամուտը, Նարմիր շապկիլը՝ նորէն ընդհանուր ուշադրութիւն է գրաւում... Երևան գալով ոչ ի հարկէ գերմանական բանակի մէջ, այլ Փրանսիական շարքերում ուր կայ յանին գաղափարական խանդա՞վառութիւնը յանուն մարգկային սրագնացոյն իրեղներին...

Սլապէս էր կտակել յՀամակուր հային Ապախը՝— ինքը Գարիբալդին Նարմիր շապկաւորները պէտք է սլանան գէպի ամեն սեղ, ուր կայ Իրաւունքի սրագնան կուս ընդգե՞ծ բանութեան ու անիրաւութեան... Այսպէս էր կամեցել իտալացի Մեն Ենչափոխականը, որի թովիչ անունն այսօր մի անգամ ևս անդող լուսուոր մարդկութեան շրթների վրայ է:

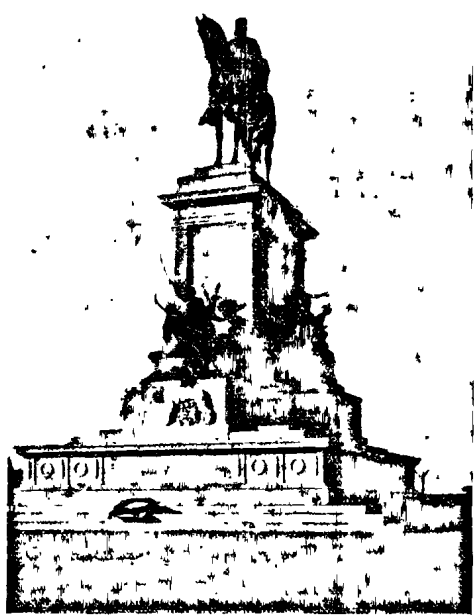
Գարիբալդեան լեգեոնը կուում է այսօր սևասնան բիրտ թշնամու դեմ նոյն նւիրական հողի վրայ, ուր կուել է 1871-ին իրենց անմահ Ջօրա՞վարը: Ամենից զմայլելին այն է, որ այդ լեգեոնի մէջ են Ջօրա՞վարի վեց թոռները... Գեռ կանգուն է փասահեղ սո՞ճը, զեռ պարուն է Գարիբալդի մեծ որդին—Ռիչիոսին, որ սաս ասրի ստաշ մի յուզիչ նամակով իր նաւայութիւնն էր սուաշարկում: Հ. Յ. Գաշնակցութեանը: Անց գուակ ունի նա և բողբո վեցն էլ կուում են այսօր Փրանսիական շարքերում: Ապրում է Հերոսի սո՞ճը ոչ միայն Փիլիպպան, այլ և ջինը, առեական, գաղափարական կեանքով...

Եւ սճա ընկաւ մէջը սրագնան գերգաստանից: Իրուն Գարիբալդին—բաշարի թուր հայապայ պպով զո՞ճ զնաց գերման գնդակներին, այն վայրկեանին, երբ լեգեոնը բուռն կերպով զբո՞ճ էր սալիս գերմանացիների գե՞՞՞՞՞՞՞ խելու: համար նրանց մի դիրքը: Զուր

Հանցաւ այդ մտեգին գրոհը և այդ հերոսական մահը
Երբ Բրուսօ շնչապառ փուսեց գեանին, գերմանացիք
ձգել էին արդէն իրենց գիրքը:

Քիչ յետոյ հեռագիրը Եւրոպեացի միւս եղբօր—Կոստանդին Գարիբալդիի—նահատակութիւնը նոյն ֆրանսիական մարտադաշտու է...

Յիջնեալի Գարիբալդիին հռօժը սարքեց հոյակապ ցոյց
Խուռն բազմութիւն զիմեց զէպի Ջանիկօյո, այն պատմական
բուրքը, ուր կանգնած է Ջիւզեպպե Գարիբալդիի վեհափառ,
անմահ արձանը՝ և անդի ունեցաւ նմանը
լսեանած մի հանդէս, ուր գաղափարի մարդիկ
մի անգամ ևս ծունր էին իջնում արեղեքական
Հերոսի

ROME. Monument de Garibaldi

Գ Ա Ր Ի Բ Ա Վ Գ Ի Ի Յ Ո Ւ Շ Ա Ր Չ Ա Ն Ը Հ Ո Ս Մ Ո Ւ Մ

Երևոտարդ Գարիբալդիներէ մահը խոր յուզմունք
առաջացրեց Ֆրանսիայում, Անգլիայում և սակն անդ, ուր
գեռ վառ են գարիբալդեան աւանդութիւնները: Յշխարհի
բոլոր Եւրոպայից ցաւակցութեան հեռագիրներ
գնացին նահատակի հօրը: Հեռագրեց «Դրօշակ» ևս

առջև և ասում էին նրան, որ գեռ չի կորել, չի փոշիացել
Ի գ է ա լ ը այս նախապաշտ աշխարհի մեջ որ բերու
ու գոռոզ երօղմի, բարբարոսութեան աշխարհակալոց
հեղեղներէ հանդէպ գեռ Եւրոպայում է գաղափարական
անձնագրութեան գոյը—գարիբալդեական Դրօշը...

ԱՆՅԵԱԼԻ ԱՐՇԻՎՆԵՐԷՆ

ԳԵՈՐԳ ԶԱՌՈՅԻ

ԻՆՔՆԱԳԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Տարիքս անյայտ է. թւական չունիմ:

Հայրս ու մայրս շատ կը փափակէին, որ ես կարգաւ սոր-
վիմ, որպէս զի վերջ տեր-տեր գաւառումս ու իրենց օգտակար
ըլլամ: Այդ նպատակով, 1876 յայն 14-ին, զիս ղրկեցին
Ս. Առաքելաց վանքը. այնտեղ մնացի երկու տարի: Հասկեցայ
որ այդ կողմերը հայեր կային, հաս էին Արարան և Լեւոն,
որոնք երբեմն երբեմն կը հանդիպէին մեր վանքը, իսկ ես
ամեն առիթով չէի փոխցնէր անոնց փառքիկ ծառայութիւններ
ընելու: Տաւարս Անոնց քով գինուոյցեր էի: 1878 յայն ամսոյ
7-ին հրաժարեցայ վանքէն և գնացի առաւս. այնտեղ հասեալ
իմ գործը շարունակ գեղեցիկ եղանու: Մեր տան մէջ կային
երկու հօրեղբայրներ, երկու աշխարհական, մէկ բաժանայ.
այդ երկու աշխարհականները բարձր գերգաւառանով կը տի-
րէին զիս, որովհետեւ այդ ու բնի գիտէի, իսկ տերտերը շատ
ատեն կը բարկանար ու նախատրտեցնէր կ'ընէր ինձի:— Զէնքի
հետ գործ չպիտի ունենաս կ'ըսէր. գործդ պէտք է ըլլայ
շարունակ Աւետարան, Մաշտոց և շարական կարգաւ. բայց
ես չէի լսեր ո՛չ որին, ալ չէի հնարազարեի: Օր մը տեսայ,
որ պորթը ջիւղը աշխարհէն երկու հոգի եկան մեր
գիւղը. տանք գացին զիւրիկ եկիւնցիի ընկուզի ծառերուն
սակ և սկսան ջարդով ու փայտով վերջուցել վրձ թափել:
ես չհամարեցի, յարմարեցայ ասոնց գիւղ, սկսեց ջիւղը
ծնել. սակայն ասոնք ինձի լաւ մը ծծեցին, որովհետեւ
իրենք երկուք էին, մինչդեռ ես միայն ինձի մէջ չ'օգնեց,
գիւղը հայերը թափուր շորս կողմն մեզի կը դիտէին՝
առանց սակայն տեղիքներ շարժուելու:...

Զարհատ թողի զիւրը ու վերագործայ Առաքելաց վանքը,
որպէս զի ընկերանամ Արարան և Լեւոնի: Երբ որ ծառեցայ
Բերդակի գիւղին, տեսայ որ Արարան և բերդակի ուրիշ հայ
մը՝ Աղպօ անունով, ձերբակալուած են և զանգ մը ստիկանո-
նեցով Մուշ քաղաքը կը տարբին: Ինչ ընեմ, Լեւոնին ալ
չբախայ, յոյսս մարտ բարձրովն ու Զարհատ կրկին գիւղ
վերագործայ: Մի քանի օր ալ մնացի, բայց սեպտեմբեր
ամիսը հասնելուս պէս թուայ գացի զէպի Հալիկ: Հսն
հասնելուս՝ Տաճատեան անցաւ Սասուն: Իսկ մնացի մինչև
գարուն: Ապրիլի վերջերք եկաւ մ. Մուրադը (Համբարձում
Պողոսեան). Հալիկ քաղաքի մէջ ընկերներով մի քանի օր
մնաց և յետոյ ալ անցաւ Սասուն: Տաւարս մի օր մը, ես
ալ ուղղուեցայ Հալիկէն դէպի Սասուն, կայիւկ-Արագած Ցաղ-
վերն քաճոյն տունը հասայ: Պ. Մուրադի կողմէն ջրկէցայ
Առաքելաց վանքը, ինձի հետ էի մի քանի օրէն ընկերներ
ալ: Գործերիս տեսնելէն վերջ վերագործուեց կրկին Մու-
րադին: Ծիւրկատար հասնելուս պէս՝ շորս հաս ստիկանո-
նէր հանդիպեցան, որոնք մեզի անմիջապէս ձերբակալեցին:
սակայն ես 10 օրով չպատեցի ձեռքերն, փախայ ու ան-
փաստ ազատեցայ. ստիկանները բաւական մը ետևէս վա-
զեցին, բայց չկարողացան օշինջ ընել. ես այդ ասան առանց
զէնքի եի: Երբ որ կեայ մ. Մուրադին հասայ, գացինք Ս.
Յովհաննէս վանքի կողմ գալուք Տաճատեանին, միասին
առինք և կեպը Ցալուրիկ գաղափր: Ժողովքէն վերջ զիս
և շքօրոյ Յովհաննէսը ջրկէցին Պերմ և Փանայք գաւառը:
Բաւական օրեր այդ կողմեր մնացինք և յետոյ կրկին վե-

րագործուք Մուրադի և Միհրաբի քով: Զաման, Արթի
գիւղի կամուրջին վրայ, երկու սասունցի քիւրճեր անմիջա-
պէս զիմ ընկեր Քօլոս Յովհաննէսը բռնեցին, քովի նամակ-
ները առին: Բայց մեր հետ այդ կողմերէն Գրիգոր անունով
տղայ մըն ալ կար, մնք ալ երկուքով յարմարեցանք ասոնց
վրայ և ձեռքերուն հրացանները առինք. կուգէինք զանունը
տեղն ու տեղը սպաննել, բայց Յովհաննէսը չ'ընողուց: Զէն-
քերը առինք ու անցանք խառն, բայց յետոյ մեր ետևէն
հասան աղբոյ ջրիւրդեր, մեզմէ առան նամակները նորէն մեզի
վերագործուցին, մնք ալ իրենց հրացաններն ես առինք ու
թողուցինք որ անցնին երթնու: Մեր ընկերներէն մէկը
չէտանք Ապրիլի մէջ անկէ անցանք Ալվանիճ գիւղը. հոն
գտանք Տաճատեանին և Մուրադին. երկուք ասան մնացինք
այն կողմերը, Լեւոն ալ կեաւ Թուսաստանն ու վերջապէս
Թիւրքիստան հասաւ: 12-ի Տաճատեան մի ընկերով հետ կրկին
անցաւ Սասուն, իսկ մնք մնացինք գաշալի կողմերը: Այդ
ժամանակ այդ տեղերը հայու-թիւրք չկար, Ալվանիճ, Բեր-
դակ, Գոմեր, Խաղապոս՝ մեզ պաշտպանող ոչ որ չկար: Բեր-
դակէն անցանք Տերգեղանքի սարը, մնացինք մի քանի օրեր:
Այդ տեղերը մի փոքրիկ գէպք պատահեցաւ, բայց ասոնց
փաստ մը ունենալու ազատեցանք:

Անցնելով Կորն Սասուն, կեպը Տաղվրիկ Գաճօյի տունը,
ասա յիշեալ տղայով մնացինք, յետոյ կրկին վերագոր-
ծանք՝ առնալ կոտորեցու համար, իսկ մ. Մուրադը մէկ
ընկերով հետ գնաց Ս. Արարակետու վանքը: Մենք տերթօր
կատարեցինք, սպանուող Արարան մասունկ տուղ աշխարհայի
ժամանէ կրօքմ եր:

Սեպտեմբեր ամիս 10-ն էր, մնք վեց ընկեր էինք, այդ
գիւղեր անմիջապէս անցանք Փուստու, ջորեկ մը մնացինք այդ
կողմերը ու յետոյ երկուրդ գիւղերը անցանք Ս. Արարակետու:
Հաբաթ մը Ս. Արարակետու մնացինք, հոն էր Խարախունեան
Ներսէս վարդապետն ալ և զարուհակ մ. Մուրադը հետ
խորհրդակցեցին. ինչ խորհուրդներ կ'ընէին, ես չգիտէի, որով-
հետեւ ես զիսուր էի: Անկէ անցանք Ս. Յովհաննէս վանքը,
յետոյ գացինք Սասուն, գտանք Տաճատեանին, մնացինք սաս
օր, Մուրադը՝ ու Լեւոն անցան Թուսաստան: Բայց յայն
ամիսը երբ որ հասնէր գործի պիտի սկսէր, Մենք ժամա-
նակ մըն ու այդ կողմերը մնայինք, ես զնայի գէպի մեր
կողմերը, մնացի մինչև մեծ պահուց օրերը: Տերգեղանկերով
կողմերէն նամակներ ստացայ, զոր առի տարի Խաղապոս Տա-
ճատեանին. այնտեղէն վերագործանք Սասուն՝ որտեղ ընդ-
հանուր ժողովք մը ըրինք. որոշեցաւ, որ ես անմիջապէս
գիւղ իսկ Տաճատեանի իրք վերագործուաւ որտեւ և յետոյ
ընկերով մը հետ գնաց Առաքելաց վանքը, այդտեղէն վե-
րագործանմ ժամանակին իրենց գեժ կ'ըլլէին երկու քիւրճ
և մէկ ստիկան, որոնք հետ կը կուրի մը թիւն և յետոյ
կ'անցնին Սեճալ ազատուելու համար, բայց ինչ օրուս. հո-
սած չհասան՝ սեճալցիներու կողմէ կը ձերբակալուին և կը
յանձնուին ստիկանին ու ջրիւրդերուն, որոնք Մուշ քաղաքը
կը տանին զիրենք: Տաճատեանը ձերբակալեցաւ յունիս 1-ին:

Յունիս 16-ին, Տալուրիկի մէջ տեղի ունեցաւ ուլ մեծ
կռիւ, ինձ հետ էին ՚ուակ Ալմանակը, Անճար, Պողոսը և
Յովհաննէսը. կանոնաւոր զէնք չունէինք, մէկ հաս մարմին
իմ ձեռքը կար, իսկ միւսներուն չբաժանելի էր. հոգ մնք
կորսնցուցինք հինգ հաս աղամար ընկերներ և կին մը, իսկ
ջրիւրդերն սպանուելու երեսուն հոգիի չափ: Տերգեղանք
հայերը բաւական փաստեցան, որովհետեւ ջրիւրդեր թալան
ըրին, մնք ալ անպաշտպան մնացած էինք, ոչ մի տեղ

օգնութիւն չկար, Մուրազն ալ ուշադուս, մինչև որուն մեքը մնացինք այդ անորոշ վիճակին մէջ, Արմենակն ալ թողոց մեզ և գնաց Կոնստ, ուր կը գտուէր Կոն. Մուրազը, մեքը այնպէս երեւի վրայ կապուցինք, մինչև որ Մուրազը եկաւ. Այնուհետև սկսեալ նոր կողմակիցով Սասնայ Ժողովուրդը, որ տեսակ ժր գինով վիճակի մէջ էր, ջիւրգրեքը շարունակ կ'աշխատարն անոր ունեցած շունեցածը թնայել ասանկ:

Յունիք վերջերը շորս ընկերներով միասին զայցիք ջիւր-դրեղէս ետ առնելու թնայած ոչխարները, Լուգիք մեզ տեսնելուս պէս՝ ոչխարները թողուց և վազեց զիւրը ջիւր-դրեղուն իմաց տայու. մեր ընկերներէն երկուքը անմիջապէս ոչխարներուն ամբողջ խումբը ըջեց զեպի յոս երեք զիւրը, իսկ մեքը երեք ընկերներով մնացեալ այնտեղ, սրբէ 100-է աւելի ջիւրգրէ եկած էին մեր վրայ. մինչև երկու, 6 Ժամ շարունակ կուի ըրինք անոնց հետ, մինչև որ վերջուպէս յաջողեցանք մեր ոչխարներէ խումբին հասնիլ և անձնաս յանել զիւրը. զայցիք անմիջապէս Մուրազի ըզով Ոչխար-ներու թիւն էր 85, երեսուն հասար զիւրացիներուն բաժ-նեցաւ, իսկ մնացածն ալ խումբին բաժին մնաց, զոր կերանք:

Յունիս 27-ին նորէն զնայցիք ոչխար երեկու, այս ան-գամ ալ ջիւրգրեալ հետ ունեցանք մի խումբ կուի, մինչև որ յաջողեցանք խել անոնց ան-բէն մեր ոչխարներն և ան-ձնաս ազատուելով վերադառնալ զիւր:

Յունիս 30-ին Սեմայի վերև, Չայ բուսած սեղը, ունեցանք նարէն կուի մը, յետոյ կուի ունեցանք Անտար, Մուրազն ալ այդ ասան մեզի հետ էր. մեր կողմէն սպանեցաւ վեց յարգ, իսկ թշնամիներէն բուսական հոգի. այդ կուիւր տեւած մերտեղով որ մը, առուուտուն մինչև երկուս: Երկուսայ զեժ չթողցանք, որ Մուրազը մեզ յոս մնայ, վեցը տպահ-վելու համար զիւրերով զայն Ցալորիկ վերադարձուցինք, որովհետև այն կողմերը խաղող էր:

Բայց թշնամիին հետ մեր կուիները չզարգեցան երբէք. կուի Չայի մէջ, կուի Անտար, նորէն կուիներ Անտարի ու Գալուցորիկի մէջ, վերջուպէս կուի Վայի զիւրի մէջ: Չորրորդ կուիւն վերջէ էր, որ վառուեցաւ Կալեկուպան զիւրը: Հէնքը ու Սեմայ ու ուրիշ զիւրեր սրբէն վառուած էին. Ժողո-վորգը այլ ևս չիժամարելու անկարող էր, չկար սնէ օգնու-թիւն, չկար ապահովան սյժ, մեքը ալ ջիւրը էինք, թիւով շորս հոգի միայն:

Գացինք Ցալորիկի, Մուրազի ըզով, բայց հաղիւ թէ Հասան, սրբէն կողորածն սեղաւ: Մուրազն ալ մեզի հետ՝ ամբողջ որ մը կուի ունեցանք Հրամուս բուսած սեղը. Քիւրզ աշխրէթները այդ անոր հարուստ մի ջրանի գերաշատաններու վրայ յար-ձակեցան, իսկոյն օգնութեան հասանք և ցրեցինք թշնա-մին Լոզ մնացինք այնուհետև. 3—4 որ այն իմացանք, որ Ցալորիկէն 11 հոգի ձերբակալուած են, Կտորու սոլլայի միջոցու զղացինք թէ Կիսի ճառակինք և թշնամիին ձեռքը անցինք, առաջարկեցինք Մուրազին և Գալուցորիկ, որպէս զի շուսով հեռանանք այդ կողմերէն, բայց կ'ոչ օգուտ, մեր ձայնը անյեւելի մնաց. կարճ Ժամանակ մը ալ մնացինք այդ սեղերը, Ցալորիկի շրջանակները և որ մըն ալ կանուխ, սորչալայի ասանները, զայցիքը ժամաք անառիկ քարայրի մը մէջ, բայց հաղիւ 3—4 Ժամ մնացինք հոգ, ժամանած էինք սրբէն. Թիւրք զօրքերն ու ջիւրզ աշխրէթները լեռ ու ձոր լեցանցած էին, ասան սեղ ջիւրգրէն ու թիւրքերը իրարու կը կանչէին. «հոս և Մուրազը էջմէտին իր ընկերներով և ահա ասան կողմ ջիւրգրէն ու թիւրքերը կը հասարւէին: Ասանց Ժամանակ կորսնցնելու, թշնամին մեզի պաշարեց,

կուի սկսաւ արգէն, մեքը ներսէն, անոնք դուրսէն. ամբողջ 24 Ժամ օգին մէջ զնդակներ կը խաղային. ասնէն վերջ թիւրքերու ճի բալ ալ յը վերէն ձայնք, պէքը և անձ-նատուր բլլաք, այլ ևս հրաման չկայ սպանելու»: Մեքը գիտէր, թէ ինչ պիտի ընէին, բոլորմանք վեց ընկերներ էինք, բայց հինգ հաս զիւրացի ծանօթներ ալ մեզի հետ էին, ուստիքիս շատ քիչ էր, կորով մը խաղող և շունակ մը ալ կորիկ ախիւր միայն ունէինք, մի ուրիշ ոչինչ. թըշ-նամին իր հետ բերած էր խոս և քարիւղ, որպէս զի քա-րայրի զրան առնէ զառնէ և մեզ մուխով ծուխով խեղդեն. բերած էին Կոնստ հաս ալ թնդանութ: Ճար ու ճա-նապարհ չկար մեզ համար, օգնութեան յոս ալ չկար: Մի-բայցը շարունակ կը ձայնէր. «անձատուր, անձատուր»: Այն ասան մեր մէջէն Գալուցարը ձայնեց և ահա անոր ծա-նօթ ջիւրգրէն մէջը ձայնեց, Գալուցարը և ջիւրգրէր բու-սական երկար խոնջան: Գալուցարը բուս թէ այս քարայրին մէջ տար մարդ չկայ, ես և ի՞մ գերգուտատան ենք, 1000 դըշ և երկու հաս ալ ջորի կուտամ, ի՞թէ ջիւրզ արաները հեռանան այս սեղէն: Քիւրզը զնայ Գալուցարի բուսածները հարցոյթելու:

Այն ինչ անօգուտ դարձաւ, ջիւրգրէր չընդունեցին և կոս ասաջարկը. այն ասան Գալուցար 1000 դուրուշ 2 ջորի և 4 սորչամարդով զնայ յանձնեցաւ. ջիւրգրէրուն և բուս. «Առէք ստեղք, սպանեցէք դիս, կանեցէք, ինչ կուզէք ըրէք, միայն թէ ի՞մ գերգուտատան ազատ թողցէք: Այդ մարդը զերգուտատու մեքը էինք, մեզ ազատուել համար ասն բան բուս: Այդ չորս մարդերուն մէջ, որոնցով զնայ յանձնեցաւ, իր որդին Աւետիսն ալ կար, բայց ի՞նչ օգուտ որ ասն բան անօգուտ անցաւ: Այն ասան Գալուցար մեզի շարով բուս. «Կուր ջիւրգրէր տղաք, այլ ի՞մ անգը բան շննայ ընելու»: 4 հոգի յանձնեցին, սահա ես ալ կը յանձնեի»: Բուրորդին ճարահատ՝ մեքը ալ յանձնեցանք: Երբ զօրքե-րուն մէջ ձայնեք, սարսափելի յարակուսի մը էր ինքնակե-ցանք ստեղք կողմէ: Մեզ կողուպեցին, մեր վրայէն ասն բան ասին. մերայապ, զոչալուսին, պիտուաշին աշքերին շա-րունակ մեր վրայ անկեր էին. մեզ բուրորդին կողուպեցէ վերջ, ջիւրզ մը հրացանի կոթով ու ժով մը զարուսա Մու-րազի դիտուել և զայն ուշ-թնօսի բուս: Քիչ վերջ, երբ Մու-րազը կողմեցաւ, ջիւրգրէր կող կողուպեցին և ուղղակի բանակ առաջնորդեցին. հոն սկսան հրացան արձակել, սարսափու-թիւն ընել, ջիւրզ անգամ ալ թնդանութ պարկեցին:

Այնուհետև մեզ 15 որ բանակին մէջ պարկեցին, յետոյ տարին Սեմայ, որտեղ կը գտուէր մեծ բանակը, Երզնկայի միւշիւր Հաքիրի միջան ալ հոն եկած էր. մեզ տարին անոր ներկայացուցին, յետոյ տարին եկեղեցի, կապեցին ձեռքեր-նիս, սորքերն և սկսան կարգաւ ծծնել ու շարչարկել: Դան երկու զիւրէ և երկու ցերեկ ո՛չ հաց աւելն, ո՛չ ջուր, ո՛չ ջուր քնայցինք, ո՛չ հանգիստ աւելքը. Կոնստան Լուր թնդանը երթուն աղեղանու էր. մեր բուր ազատանքն ու պառատաբքը անդին մեզի տար: Երկու օրու այս շարչարկներէն յետոյ, մեզ առաջնորդեցին ժուլութեան իջելու առաջ՝ ի սեղան համար: Մուրազն անկարող եղաւ մի բանի բուս բանալ, խնայու հա-մար կուժ մը ուղք, յետոյ թնդան ու զիւր բերին, իրենք հարցունքները ըրին, իսկ Մուրազը մեկ առ մեկ անոնց պա-տասխանը քրեց: Երբ քննութիւնը վերջացաւ շորքորդ օր՝ մեզ տարին Մուշ: Հոն ալ բուսական ու շարչարկները մեզ, Երկու ամիս պառատեցնելէ յետոյ, զիս, Մուրազը, Գալուցարը, Ազամն ու Կարապետեան տարին Բաղէշ: Մեր ընկերներէն մեզ՝ առուտատուցի Սեմէքերիմը Մուշի բանին մէջ մեռաւ:

Երբ որ Բաղդէ տարին մեզ բոլորին այ առանձնացուցին և արգելեցին իրարու հետ խօսելու Բայց Բաղդէի մէջ Մուսաբաբ շատ շարժարեցին, մինչև անգամ պիտի մկրատով կարեն- կան, Լուրի տեղ քարեղե ծոցուցին, 24 ժամ շարունակ օտքէ ցնակեցուցին Այս ամառնորէն յետոյ Մուսաբաբ հե- ւանդացաւ ամբողջ մէկ ամիս. երբ մեր միւս ընկերներն ալ Մուսաբաբ Բայցէ բերին՝ Մուսաբաբ արգէն լաւացած էր Խօսք երբ թէ հնչուատուրը Մուսա կկած էր. մեզ նորէն ընծեցին, երկար բարակ հարցն ու փորձ քրին, Մուսաբաբ 101 տարիի վճիռ տաին, ին տա մ (կախազած), իսկ ինծի է իմ ընկեր- ներուն 15-ական տարւոյ վճիռ: Թուհարի մէջ էր, որ այս վճիռը տեին, իսկ այսրի 10-ին էր կարծեմ, որ մեզ արգէն Մուսա շարժարեցուցին, հնչուատուրուն հրամանաւ: Մուսա մէջ մեզ առաջնորդեցին քրտարի գործերու զորանոցը, հոն իւրաքանչիւրին առանձին-առանձին սենեակներու մէջ գրին, իւրաքանչիւրին գրան առջև այ մէջ-մէջ պահագանգ կեցու- ցին: Սենեակի պատուհաններուն վրայ հսկողութիւն կը կա- տարէր, ամեն բան, իւրաքանչիւր յարաբերութիւն, երթեկե- կութիւն բոլորովին արգելած էր: Տաս որ վերջ մեզ տարին հնչուատուրուն առջև, նորէն առանձին-առանձին երկար բարակ հարցաքննութիւն. ամեն մէկին ամբողջ որ մը, երկու որ ընծեցին. Մուսաբաբ ընծուութիւն երեք որ տեցն. նորէն մեզ բանդ առաջնորդեցին: Այս անգամ ծեծեր գաբարած էր, բայց սեկ յարաբերութիւն ունենալ Նայիտի իրարու հետ, բոլորովին արգելած էր:

Այսպիսով տարին լրացաւ Ապրիլ ամսուայ մէջ էինք, եկած էր Փեն Ջառիկը.—Թարութեան կիրառին: Մէկ-երկու շա- բաթ այ անցան, սկսանք խորհուրդ ընել փախելու համար: Անպատեհիւր ամսուայ մէջ էր, ես ծակեցի իմ սենեակը, բայց զօրէրը տեսան և զիս փոխադրեցին վերի յարկը: Լոն մնայի երկու ամիս, նորէն զիս փոխադրեցին վարչ. Լոն ալ սենեակ մը ծակեցի, որպէս զի փախելի. գտեցի Մուսաբաբին, բայց չճորտցի, ըսաւ թէ՛ այժմ ձիւն է գաբար, թող որ գետին- ներն սենան, թէ ոչ չենք կարող ապաստիլ: Բայց երբ որ ձիւնը զոյսոյ երեք շաբաթի Ութ որ յետոյ լաւացայ, բայց նորէն եկան և զիս վերի յարկը փոխադրեցին. այ զիս վերի յարկը չէին թողեր, որովհետև տեսած էին անգամ մը պատ ծակելու: Բայց ես վերջուպէս երեքշաբթի որ մը պայմանա- ւորեցայ իմ ընկերներու հետ, որ այժմուպէս պարտաւա ըլլալ որպէս զի գիշերուայ ժամը Լ-ին փախչինք: Փախելու ծակերը նորէն պատարտուած էին. ժամը Լ-ին աստիճանը իմ վերին գլուխութիւն զրկելով Մուսաբաբ և իր կողմէն Էր- թուք բարովի պատասխան մը ստացայ: Թողթութեան ծակը գոցեցինք և ճիշտ ժամը Լ-ին, զուրս նստուեցանք 4 ընկերներով. ես ու Յովհաննէսը և յետոյ երկու ուրիշ հայ ընկերներով: Աւօ Գապարեանը և խաչօ Տիֆանը: Սկսանք փախելի արարօրէն. զուրք ձիւն էր, անձիկ այ կուգար՝ գետինները ամբողջ լուր էին. կարծես թէ մեր փախուստը յաջող էր, մեր ընկերներէն մէկը ծախքան յոգ- նեցաւ, առնեցինք ձեռքեր և սկսանք քաշել գախ. կամայ- կամայ կը լուսանար, աղբարայր ժամ էր, երբ հասանք Տեր- ղեվանը: Ամեն տեղ ձիւնով ծածկուած էր, շատ աստիճան- անիս կը կորսուցնէինք. վերջուպէս բարձրացանք Տերգեղանքի տար, այնտեղ ինծի ծածկով քարայր մը կար, ընկերներով մասնա այ գաբարին մէջ: Արշալոյսն արգէն սկսած էր բացուիլ, քամին շարունակ կը փչէր, իսկ ցուրտը սարսափելի էր: Երկու գիշեր և երկու ցերեկ մնացինք այդ քարայրին

մէջ՝ առանց հացի, առանց խորի երկու որ վերջ մի բին հանգարեցաւ եղանակը: Երեկոյան ժամը 12-ին մնինե- ցանք դէպի Ս. Աւագերոյ վանքը. ժամը 2-ին հասանք հոն, կրակ վառեցինք, մի բին սաքցանք, փորեքնիս կշապուցեցինք, առիւթ մեզ համար պեքք ըլլալիք շարուն, գուլպայ և պա- շար ու անցանք:

Մեզմէ վերջ Մուսաբաբ տարի մըն ալ Մուսա մնայ ու յետոյ կառապարտութիւնը լրացրից:

Երբ փառք էինք, յոյսիւրք որ Արքուն և Թոմասն Առ- սուտի մէջ ձիւնի սակ մնացած, խեղդուած են: Իսկոյն ան- ցանք Սասուն: Լոն գտանք մի քանի ընկերներ այ: Մի քանի որ մնայինք Վայի գիւղի մէջ, խառախանան Մխալ ու Լամ- բարձուք. քանի մը ընկերներով անցան դէպի Տալարիկ, իսկ ես և որոյցի Թարութիւնը մնացինք, որպէս զի Արքուն և Թոմասի դիմելները հանել տանք ձիւնի ասիկն: Լամեցինք զիսկները, բերլն աւինք քահահայ, պատարագ ընել աւինք և թաղեցինք մեր ընկերները: Անգամիկն այ այդ աստիճան Սասուն էր, բայց շնաց երկար, մի քանի ընկերներով մեկ- նեցաւ: Վերջը Մխալն ալ գնաց: Ես չուրս ընկերներով մնայի Սասուն. ամբողջ երկու տարի առանց զեկի էինք, ոչ մեզ պահագ անեկինք, ոչ պաշտպանոց, ոչ մի տեղէ օգնութիւն չկար, ուր որ կ'երթայինք կը հրէին, կը հրժուակէին մեզ. ինչ նեղութիւններ ու շարժարեցներ քաշեցինք, զոր չեմ կարող պատմել ու գրել: Երկու տարի յետոյ, աշնան աստեճանք, Սերբը իր մի քանի ընկերներովք եկաւ Սասուն՝ զեկք փո- խադրութեամբ, ինք զարեալ շնաց, վերադարձաւ: Անգ- րամիկն ալ եկած էր. իր մի քանի ընկերներով մնայ մեզ ժամ մինչև գարուն: Գարնան սիկըները Սերբը և Գուրգեն իրենց խումբով Աղաթիւն եկան Սասուն, բայց հարկ թէ աստղ որ եղած էր իրենց գալը, երբ Դաշիք էջք. եկաւ Աե- մալ և սկսաւ աստիկ խուզարկութիւններ ընել, բայց չկա- բողացաւ ոչ մէկ. ձեռք անցնել: Երբ խուզարկութիւնը լրա- վան, Սերբը իր-մի քանի ընկերներով նորէն վերադարձաւ: Իսկաթ: Մերէն Գուրգենի առաջնորդութեամբ մինչև աշուն մնացին Սասուն մէջ, Լոկոտեղերին՝ ես, Գուրգենը և երեք ընկեր ալ հետեւորդ քաղեք քափ, երկու որ մնացինք այժ- մու, Սերբը իր խումբով իսկաթիւն եկաւ քափ: Անգրամիկն ալ ընկերով մը հետ գաշուն վերադարձաւ. թիւերնիս 17-ի բարձրացաւ: Բայց այդ աստիճ, գիշերուայ ժամը 3-ի աստե- ճանը, երբ տան մը մէջ էինք՝ յանկարծ պաշտպանեց: Սասնոյ Պշարի խալիլի մարտիկներն էին պաշտարդները. այդ- տեղ մեր ընկերներէն մէկը վերաւորեցաւ, բայց մենք ներսէն թշնամիի վրայ ընկի արեանկիւղով յառողջացանք գաբու անիւն իմ եղած սեղէն. իրեզերքը փախան կորուցան, առանց նոր փաստացի, իսկ մենք աւինք մեր վերաւոր ընկերը և եկանք Աջրի: Այսուհետեւ Սերբը մի քանի ընկերներով անցաւ Ցաւարիկ, իսկ ես, Գուրգենը և մի քանի ընկերներ մնացին: Կապիկազան գիւղը՝ գորուսող ընկերով քով, որ հի- ւանդ էր: Մեր ետեմ ընկերը ամբողջ վաթսուս օր հիւան- դութիւն քաշելէ յետոյ մտաւ. այդ ընկերով անուն էր կարապետ Կիմակոսեան, խըջանք նահանգի Թարալայ գիւղէն:

Կալով մեզ, մենք բաժնեցանք երեք մասի. մի քանի ընկերներ մնացին Սերբի ժամ՝ Աշունը գիւղի մէջ, մէկ բարձ ժամը Գուրգենի հետ կաթիկազան գիւղը մնաց, իսկ ես, Ուուրեն, Տիգրան, Սեդրակ, Ալաբաբ և ուրիշ մի քանիք որոշ գործերով գաւառ կ'իջնէինք շատ աստիճ, մինչև որ եկաւ գարունը: Կարեն հասաւեցանք. Գուրգենը իր հետ ետեմ ընկեր աստեճով գնաց Մուսա, անկէ ալ անցաւ Յորք գիւղը:

բայց հազիւ թէ ընկերները հոն հասած՝ ունի Սյոյի մաս-
նութեամբ և Ալայ պէյի ու Յայպի անաշուութեամբ մա-
րադի մը մէջ կը պաշարուին: Թշնամին մարտը կը վառէ,
աղբը կ'սամառ. դուրս կ'ելլեն և շուրթն ալ կ'ըփայտան,
իսկ շիրտերէն ու զորքերէն կ'ըփայտին Յայպի կ'ըփայտան
և 12 հաս ալ զօրք ու զերդր: Աշնան ստանները Սերբոն ալ
կ'ըփայտան իր ընկերներով մի բաններու մասնութեամբ
իւր Սերբոն պառնեցաւ, թիբբըր ու շերտեր կարծեցին,
թէ յիշատականներու սարսափ կարաւ... Սերբոն յայտ
եկողներն էին Ալայ պէյը, Խալիլ սպան, փոխ Լիւանին,
Պալազգի Պշարի ճառին, իրենց հետ ունենալով բազմաթիւ
զինւորներ: Մենք անդին ութ ընկերներով մնացին Սասուն:
այդ ստան մեր ալ առաջնորդն էր Անդրուզնի Այդ ձմեռ
մնացինք անպաշտպան, թէ դաշտի և թէ Սասնոյ փոքու-
փոքրը վերջին սասիճան յուսահատեալ էր, հանդուսութիւն
չունէինք երբէք, մասնիշխար շառցեր էին, անկարելի բան՝
երկու որ շարունակ մի տան մէջ մնայ, փոքրփոքր ալ չէր
ընդուներ մեզ, Անդրանիկն ալ հիւանդ էր. կը բաշէինք ու
կը բաշքշէինք իրարու հետ, մինչև որ հասաւ սարիւլ ամառ:
Այդ ստանն էր, որ զայցինք գտածը Գիւղաշէնի Աւեն բըռ-
նեցինք և սկսանք անցկուլութիւններ ուղկ իր ընկերներու
մասին. մարդը վախէն խօսեցաւ. ամեն ինչ, սպանեցինք զինքը,
իր կնիւր և մի ուրիշը, աղկէ դաս սասկեցուցինք ուրիշ մի
բանի հասաւ:

Սասուր զարմու պէտ, ես դաշի Աւաքելոց վաճըր. ինձի
հետ էր նաև վաճըի տիրացու Մուրադը, որ ժամանակ մը
մեզ ընկեր եղած էր:

Երեկան ժամը ինձ էր, երբ 12 ձիաւոր և 30-ի շափ
ալ հետևակ սասիկաններով եկան իմ վրայ, ամբողջ ժամ մը
իրարու հետ կռուեցանք, հրացանս աւրուեցաւ, սկսայ փախ-
չէլ, մութն ալ սարգեն կրեց, գաջի պահուցած Բերդակ
գիւղի այգիներուն մէջ շատ աշխատելով հաղի կարողացայ
պատուներ հանել հրացանի մէջէն: Համբարձ. մը բանի մը
ընկերներով եկաւ դասու զիտ, որոնց հետ միասին անցածը
Սասուն: Հոկտեմբերին բաւր ընկերներով կրինք գաշտ իջնաք,
որովհետև սարկուց համար միջոց չկար Լսեցինք այդ տանն,
որ Պշարի Խալիլը եկած է Մուշ: Մի բանի ընկերներով
սկսանք Մասնկայ սարը երթալ. ճամբան հանդիպեցինք
Պշարին և իր մարդոց, զարկինք թէ զինքը և թէ իր երկու
ընկերները, յետոյ անցանք Սասուն: Մեր խումբի ընկերնե-
րուն թիւը այդ տանն կը հասներ 30-ի:

Աշնան վերջերը գաջինք Բերդակ, զործով: Ես, Բեռնի,
Մուրադը և Գ... Հոն մնացինք մէկ օր: Այդ տանն
գիւղին ունէր՝ Բարսեղ, Մուշ գնալով մեզ մասնեց:
Անթիլպազէն 70 հաս ձիաւոր և 20 հաս հետևակ
զօրք Ալայ պէյի և Լիւանին ազալի անաշուորդու-
թեամբ եկան մեր վրայ: բարեխախտաբար լուրը շուտ մեր
սկանջը հասաւ. անթիլպազէն դուրս ելանք գիւղէն ու բարձ-
րացանք Բերդակի վերան գաւառներ: Ժամը 9-ն է երբ
կուիւր սկսաւ, կառավարութեան զինւորներուն միացան էին
40 հաս ալ զերդրեր. կուիւր տեւեց մինչև իրիկուայ ժամը
մէջը. անմիտա պատուեցանք և անցանք գաջինքը:

Յուշուար ամառն մէջ էր, երբ ես, Համբարձուր, Կարա-
թիւնը, Անդրոն, Եակոբը և Ղազար Մուշէն կապար յիս-
դրելու համար ճամբայ ինկանք: Կապարի բռնները հետե-
րին երբ որ հասանք Ե... ձորին մէջ Պրտա բաւած սեղը,
ուղեցինք մի քիչ հանդիտ տանն, նորէն հանդիպեցանք
զերդրերու խումբի մը. զետեմը ամբողջ միւսով Եանկան

էր, միմիայն իմ բով կար 40 իզր կապար. ընկերներէն մի
բանիսը սակաւին եսն էին: Մուշի մէջ ալ ընկերներ կային
Բերդրերը լուրը հասցուցած էին Մուշ: Օրդհեալ բլլայ
Սասուած, զօրք չեկաւ վրանի: Մուշէն տղերքը պատուեցան
անմիտա. մենք ստանն ունեցանք կուիւր, շերտերը ունեցան
երկու զուհ և երբք հասաւ ալ վերաւոր կապարը ես հաս-
ցուցի Բաքի ընկերներուն:

Ապրիլ ամառն վերջեր էր, երբ չորս ընկեր ալ հետ
զայցի Յոնքը վառօր փոխադրելու. վառօրի համար 6 սակի
կար ջովերին, վառօրը պիտի բերեր Բերդակ: Այդ պատ-
ճառաւ ես և մի բանի ընկերներ գաջինք Բերդակ, լուս-
նայտ մի ժամ էր մնայած, բայց երկու սասիկան և զերդր
մը մեզ տեսան, գիւղին մէջ կար 20 ձիաւոր, իսկ 20 ձիաւոր
ալ գիւղին կէտ ժամ հետու կը գտնուէր: Կուիւր սկսած էր
սարգեն: Հաղի գիւղի ձիաւոր զինւորներէն աջատուցանք ու
սկսածք հետանալ, երբ միւս 20 ձիաւորներն ալ հասան:
Հեղաշէտէ բերդը երկու թիւր Կուիւր, անոնք
թիւր 2500-ը կ'անցնէր, Թշնամիին հետ կռուելով՝ հասանք
մինչև Կ. սարգերը: Այս կուիւր տաւառտուան ժամը 10-ին սկսաւ
և իրիկուան ժամը 10-ին վերջացաւ: Հետին ընկերներն էին
Եակոբն, Գալէն, սպանցի Արամը, մուշեցի Միմար, Մեզմէ
վերաւորեցանք Գալէն և Թիվին, բայց վերջը անոնք ալ լուս-
ւացան, իսկ թշնամին երբ մարդու կորուստ ունեցաւ Այս
կուիւրն ալ այդպէս ապաւնեցով անմիտա՝ անցանք Սասուն:

Վերջապէս տանտերկու տարի է, որ յիշատականներ հայ-
դուկ եմ: Ունեցեր եմ 14 կուիւ. 20 ամիս ալ բանտ եմ
մնացեր՝ Մուշի և Բաղէշի մէջ:

ԳԵՈՐԳ ԶԱՒՈՒՇ

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Թ Ի Ի Ի Ն

- «Բրոսակիի համբարձութիւնը ստացել է՝
- 1111 ք. յուլիս քննեցինք.—Թ ա լ ր ի զ՝ քննել 3-ից 100 ժամիկ:
ժ յ ճ Ե Ե՝ 4. Պօրտուանից 7 ժր.: Ե Ե Ի Կ Ա Ս Ե (Քալպ) Ա. Ս. Մի-
խայլիլ 40 ժր.: Թ Ե Ի Ե Ա Ս Ե Կ Կ-ից գրեցին արժէ և «Բրոսակիի
բաժանորդագին 150 ժամիկ:
- 1912 ք. յունիս-դեկտեմբեր.—ժ յ ճ Ե Ե՝ 6-էր քննել Բախիարից
45 ժամիկ:
- 1914 ք. յունիս-դեկտեմբեր.—Տ ր ա յ ի զ ո ճ՝ Կ-4-ից սեղական
հաւայթել և «Բրոսակիի բաժանորդագին 467 ժր.: 45 ս.:
- Տ ա Կ ս ա Ս Ե Ի Կ-4-ից ի նպաստ Երկրի ինքնապաշտպանու-
թեան 1050 ժր.:
- ժ յ ճ Ե Ե՝ անցորդ քննել Ա. Լ-ից 6ւեր 500 ժամիկ, Մ. Ա-ից 20
ժր. 80 ս, սիկիկ Թաքեստանից 100 ժր.: Գումար 620 ժր. 80 ս.:

Ա Ջ Գ Բ Ե Բ Ի Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ներկայ պատերազմի միջոցիմ յարաբերութիւնները
կարած լինելով երկրի հետ (Թիւրքիոյ, Իտալիայի)—ստիպա-
ւած եմք «Դրոշակը ժամանակադրապէս դադարեցնել,
Բաժանորդներն կը դրկի մի-մի օրինակ մեր մի վերջիմ
ճրատարակութիւնից:

ԵՄԱՅԳՈՒԹԻՒՆ

